

**Normkritik, hbtq
och folkbibliotek
Ett försök**

Sofie Samuelsson

**Regionbibliotek
Stockholm**

**Regionbibliotek
Stockholms
Skriftserie 16**

Normkritik, hbtq och folkbibliotek: Ett försök

Sofie Samuelsson

Regionbibliotek Stockholm

© Författaren och Regionbibliotek Stockholm 2016
ISBN: 978-91-87293-07-8

Regionbibliotek Stockholms skriftserie 16
Skriften kan beställas från Regionbibliotek Stockholm,
regionbiblioteket@stockholm.se

Formgivning: Maria Rodrick Nordström
Tryck: OE Grafiska 2016

Förord

I denna skrift ger Sofie Samuelsson en personlig skildring av sitt arbete med att som genusinspiratör få Hallonbergens bibliotek att bli det första hbt-certifierade biblioteket i Sverige. Utifrån den erfarenheten resonerar hon på ett mer generellt plan kring folkbibliotek och normkritik.

I skriften får vi berättelser från biblioteksrummet med möten med alla de ungdomar som söker sig till Hallonbergens bibliotek. Det är också en kunskapsöversikt inom området normkritik och Sofie ger också tips på hur man kan arbeta med dessa frågor i biblioteket.

Tanken med skriften är att väcka intresse och få igång diskussioner om vad ett normkritiskt förhållningssätt skulle kunna vara och hur det kan vara relevant på det egna biblioteket. Syftet är att ge inspel som kan inspirera fler bibliotek till att titta på sin verksamhet ur perspektiv som möjliggör en verksamhet som är till för alla, så som Bibliotekslagen säger. En kritisk blick på den egna verksamheten och på de ”blinda fläckar” som vi alla har, är viktig för allt utvecklingsarbete.

Bibliotekets medarbetare har alltid ett övertag gentemot besökarna. Vi är på hemmaplan. Det gör det extra viktigt att vi övar oss på att se verksamheten ur olika perspektiv och att hela tiden vara medvetna om att det finns olika sätt att uppfatta och förstå saker på. Den personalgrupp som förmår hålla liv i en kontinuerlig reflektion kring detta, bidrar alldeles säkert också till ett mer inkluderande och tillgängligt bibliotek.

Den här skriften är resultatet av Sofie Samuelssons praktiska erfarenheter i kombination med ett antal teoretiska utgångspunkter och mycket tankearbete. Vår förhoppning är att allt detta ska väcka nya tankar och fortsatta diskussioner hos er som läser.

Krister Hansson

Innehållsförteckning

Förord	5
Innehållsförteckning	7
Inledning	9
Begreppslista	15
Normkritik	18
Intersektionalitet och diskrimineringsgrunderna	18
Teoretisk utgångspunkt	19
Från genuspedagogik till normkritisk pedagogik	21
Delaktighet	22
Hbtq	24
Regeringens strategi	26
Museerna, hbtq och mångfald	29
Hbt-certifiering av Hallonbergens bibliotek: normkritik i praktiken	32
Hbt-certifieringens arbetsprocess	33
Ord som könar	35
Regnbågsbiblioteket	37
Regnbågshyllan och familjehyllan	38
Genuspåsar och genusböcker	39
Checklistor	41
Hbtq-riktlinjer för Bibliotek Sundbyberg	42
Arbetsmiljö	43
Normbrytare den nya normen?	43
Reflektioner över processen och utmaningar	44
En normkritisk förberedelse av läsfrämjande arbete för och med barn och unga	48
Pojkars läsning	48
Normkritik och demokrati	50
Läsning och kön	52
Pojkars problematiska läsning	54
En rosa pedagogik och identitetsskapande	56

Barns och ungas delaktighet	58
Demokrati och att komplicera	59
Förhandla läsning och vara medlem i en demokratisk och inkluderande gemenskap	61
Ett normkreativt arbete med sagostund	63
Aktionsforskning	64
Normutmanande bok, språkande och delaktighet	66
Leonards plåster	67
Några tips och förslag	69
Vi ses!	75
Källor	76
Tips på arbetsmaterial och litteratur	80

Inledning

Mitt normmanifest¹

Jag vill att normer som begränsar, förtrycker och diskriminerar uppmärksammas och diskuteras.

Jag vill ersätta kränkande normer med mer inkluderande, öppna och hänsynsfulla normer.

Jag vill visa att tillsammans kan vi faktiskt förändra normer och skapa bättre förutsättningar för mänskliga relationer.

Jag vill helt enkelt vara normkreativ!

”Jag vet att du inte gillar det, men det gör jag”, säger mitt barn till mig. Han har precis berättat att de har kill- och tjejgrupper i skolan. I dessa kan de prata om viktiga saker. Han är bestämd och jag backar. Någon dag senare berättar han att Agnes börjat hänga med honom och hans killkompisar. ”Vad kul”, säger jag, ”du kanske kan fråga om hon vill komma hem hit.” ”Kan jag väl inte”, svarar han. Och det kan han väl inte eftersom då skulle alla tro att han är kär i Agnes. Och det är han ju inte.

En morgon satt jag och lillbarnet vid frukostbordet. Han ritade. Plötsligt höll han upp en rosa krita och sa: ”Mamma det här är en tjejfärg”. Mitt barn som då var fyra år hade redan en mängd berättelser, eller föreställningar, om vad det innebär att vara människa. Han visste att människor delas upp i två grupper (flickor och pojkar), att vissa fenomen (som färger) knyts till de två grupperna och han hade även lärt sig att känna igen grupperna. Rosa knöts till flickgruppen. Även om jag blev aningens bedrövad av hans konstaterande insåg jag att det inte är konstigt att han har de här berättelserna, de här föreställningarna. De finns överallt omkring oss.

Mitt tredje barn spelar fotboll. En dag när jag stod och tittade på en av

¹ Det här manifestet har jag hämtat från utställningen Playground, Världskulturmuseet i Göteborg, som jag besökte i september 2015. Jag har bytt ut vi mot jag. Vi:et står i originalet för Världskulturmuseet.

hans träningar stod jag och småpratade med en annan förälder. Hon hade ett bebissyskon till en lagkamrat till mitt barn i vagnen bredvid sig. I ett försök till samtal sa jag: "När ska den här lilla börja spela fotboll?" Föräldern stirrade upp på mig och sa: "Det blir inte fotboll för henne, gymnastik passar bättre".

Varje jobbdag for jag hemifrån till Hallonbergen. Den resan tog cirka 45 minuter och jag hade svårt att ta in att min resa innebar att jag tog mig från en plats till en annan och att skillnaden mellan dem, inte alls till avståndet, var stor. Enorm. Innan jag började mitt jobb i Hallonbergen trodde jag att jag förstått att samhället där jag lever är segregerat och orättvist, och att platserna jag kom att pendla mellan har mycket att lära av varandra. Jag undvek vi-och-dem-tänkandet, men var förstås fast i det. Jag hade inte förstått någonting. Naturligtvis hade jag en mängd fördomar och har en mängd fördomar. Jag hoppas att jag förstår mer och mer för var dag.

Var fjärde lördag följde mitt äldsta barn med mig till jobbet i Hallonbergen. Det gjorde han i ett och ett halvt år. En gång på tunnelbanan när han var elva år sa han:

"Varför är många bruna i Hallonbergen?"

Vad svarade jag på det? Hur vill och kan jag svara? Jag minns att jag trasslade in mig i något oklart resonemang om klass och små lägenheter och om att fly till Sverige. Men jag kommer inte riktigt ihåg, antagligen för att jag inte vill minnas. Jag hoppas innerligt att han tänker att Hallonbergen är lika svenskt som platsen han kallar hem och att svenskar har olika hudfärger. Jag hoppas att även du tänker så.

För något år sedan gjorde jag en obehaglig upptäckt. Jag kom på att när jag föreställde mig Sverige så såg jag vita barn med blond hårfärg. Jag vet att det inte är konstigt eftersom vi matas just med sådana bilder om vad som anses svenskt. Hela tiden. Jag kämpar varje dag med att luckra upp och medvetandegöra mina föreställningar om hur saker och ting är.

Jag jobbade som ungdomsbibliotekarie och genusinspiratör på Hallonbergens bibliotek. Hallonbergen ligger i den till ytan lilla kommunen Sundbyberg som omgärdas av Stockholms och Solnas kommuner. Varje onsdag träffade jag ett gäng ungdomar i elva- till fjortonårsåldern. Vi fikade, pratade, skrev, läste, bloggade, såg på youtubeklipp, dansade, intervjuade, lekte. En gång ville jag visa Thomas Di Levas musikvideo ”Drömmen om Sverige”. De var helt vilda och alla pratade i mun på varandra till en ljudnivå som höll på att göra mig galen. Jag fick ilsket be dem att vara tysta, så att vi kunde lyssna ordentligt på Di Levas text. Jag ville att de skulle gissa varför jag tyckte att texten och Hallonbergens bibliotek passade bra ihop. De lyssnade faktiskt och när låten var slut skrek någon:

”Va, tror han att han är Jesus va?!?”

”Men det är just det. Man ska få vara den man vill!”, sa en annan.

”Våga vara annorlunda och skäms inte.”

”Bögar!”

”Kärlek och regnbågar.”

”Frihet”, vrålade en annan.

Och det här var en sådan där bra eftermiddag. De sa fina saker. De sa saker som de visste att jag ville höra. Men ändå. Om bara vartannat ord var grundat i dem så räcker det gott för mig. Det viktigast av allt för mig är känslan av att vi gör en resa tillsammans.

Bakgrund och några utgångspunkter

Min ambition är att söka och utveckla ett normkritiskt förhållningssätt. Det är en process som aldrig kan bli färdig, utan den är ständigt pågående. En verksamhet som vill verka utifrån ett normkritiskt förhållningssätt kan genomgå RFSL:s hbt-certifiering. Det är en möjlighet bland flera andra. RFSL står för Riksförbundet för homosexuellas, bisexuellas, transpersoners och queeras rättigheter. Fram till mars 2015 jobbade jag på Hallonbergens bibliotek, som är en del av Bibliotek Sundbyberg. På Alla hjärtans dag i februari 2013 blev Hallonbergens bibliotek Sveriges första hbt-certifierade bibliotek. Jag var initiativtagare och projektledare för certifieringen. Idag arbetar jag som utvecklingsledare på Regionbibliotek Stockholm.

Ibland använder jag förkortningen hbt och ibland hbtq, det beror på källorna. RFSL la till ”queera” i sitt namn 2014. Tidigare hbt-certifierade RFSL verksamheter. I dag hbtq-certifierar de.

Inspirerad av artikeln ”Vi måste diskutera hur vi upprätthåller normer i biblioteksrummet” av Lena Grönlund har jag skapat mig en plattform:

- Biblioteksrummen är inte neutrala.
- Biblioteken speglar samhället och är präglade av samhälleliga strukturer.
- Biblioteken är institutioner där föreställningar om världen, värderingar och normer skapas och återskapas.
- I biblioteken befästs normer.

Jag håller med Grönlund som menar att biblioteken och deras personal måste vara medvetna om dessa punkter och även att de måste förhålla sig till sin egen maktposition.²

Det finns många öppningar till normkritik. Min var en önskan att jobba för jämställdhet utan att reproducera heteronormen och tvåkönsnormen. Min väg till normkritik gick via jämställdhetsarbete med intersektionell utgångspunkt. Det var på det sättet jag kom i närmare kontakt med hbtq-frågor och normkritik via RFSL:s hbt-certifiering. I den här texten kommer främst heteronormen och tvåkönsnormen att vara i fokus, även om andra normer berörs.

Ofta knyts normkritik och hbtq oreflekterat samman. Det är bra att stanna en stund och fundera på vad en menar med normkritik. För mig är normkritik ett förhållningssätt. Begreppet innehåller för mig kunskap om normer och hur de verkar. Jag har ett normkritiskt förhållningssätt när jag tänker på och arbetar med jämställdhet, hbtq-frågor, läsfrämjande och så vidare. Normkritik ligger för mig nära normkunskap, normmedvetande och normkreativitet och ibland är de sammanblandande. Jag

²Grönlund, Lena, ”Vi måste diskutera hur vi upprätthåller normer i biblioteksrummet” i *Biblioteksbladet*, 2012:09, s. 27- 28.

använder gärna begreppet normkreativitet för att det för mig signalerar något positivt. Normkreativitet är något du gör praktiskt, kanske efter att du gjort en normkritisk granskning, där du vill bråka, utmana och förändra normer.

Normkritiskt förhållningssätt har som mål inkludering och likvärdigt bemötande. Utgångspunkten är mänskliga rättigheter och demokrati. Normkritiken bör sippra in överallt i en verksamhet. När det gäller bibliotek kan en för överskådlighetens skull dela upp i två spår:

- Innehållet, det vill säga bibliotekets fysiska rum, hyllor och skyltning, medier, informationsmaterial, program och annan verksamhet.
- Bemötande, som jag hellre vill kalla samspel, och då gäller det mellan bibliotekspersonal och användare, samt kollegor emellan.

I slutet av skriften *Definitely, maybe eller Do the right thing* skriver Malin Ögland något som jag vill bära med mig. Hon tar upp att det är viktigt att ha en kritisk blick på den verksamhet en befinner sig i. Den mest centrala lärmiljön är den vardagliga interaktionen och det naturliga samtalet. Ögland skriver att det inte bara handlar ”om tid utan också mod, tillit och ork att ompröva sin egen kunskap och sina handlingar. Kanske handlar det också om att skilja på orden erfarenhet, rutin och ritual?”³

Den här texten grundar sig på erfarenheter från hbt-certifieringen av Hallonbergens bibliotek och av att jobba i en hbt-certifierad verksamhet, samt inläsning av rapporter, uppsatser, avhandlingar och andra för den här skriften relevanta texter. Det här är en personlig berättelse om normkritik, hbtq och folkbibliotek. Med den subjektiva tonen vill jag signalera uppfattningen att de här frågorna ofta vinner på att reflekteras över på ett personligt plan. Med beskrivningar av konkreta situationer

³ Ögland, Malin, ”Utveckling: en del av det dagliga arbetet” i Ögland, Malin, Lotta Åstrand & David Herron *Definitely, maybe eller Do the right thing: en kurs om evidensbaserat biblioteksarbete i praktiken*, 2011, s. 37.

och upplevelser vill jag visa betydelsen av att binda samman begrepp och teori med praktik. Texten har viss tyngdpunkt på barn och unga.

Textens innehåll och syfte

Syftet med den här texten är att inspirera till normkritik och normkreativitet och att uppmana till normmedvetande. Kunskap och förståelse gällande normer är en grundförutsättning för att vara ett bibliotek för alla och möjliggöra ett likvärdigt bemötande utifrån vars och ens förutsättningar. Texten riktar sig till bibliotekspersonal och andra som är intresserade av normkritik i ett bibliotekssammanhang. Efter den här inledningen kommer en mer teoretisk del om begreppet normkritik och om *Regeringens strategi för hbt-personers lika möjligheter och rättigheter*. Här kommer jag även att ta upp några aktuella myndighetsrapporter. Därefter kommer texten rikta in sig mot bibliotekspraktiken genom en redogörelse av hbt-certifieringen av Hallonbergens bibliotek, en normkritisk förberedelse av läsfrämjande arbete för och med barn och unga, samt en presentation av en uppsats där jag tycker mig se ett normkreativt arbete med ett biblioteks sagostunder. I början finns en begreppslista och i slutet tips och förslag i normkritisk anda.

Begreppslista⁴

Bisexuell

En person som har förmågan att bli kär i och/eller sexuellt attraherad av människor oavsett kön. Bisexualitet definieras i svensk lagstiftning som en av tre sexuella läggningar.

Diskriminering

Missgynnande behandling av en person enbart på grund av den personens kön, könsidentitet eller könsuttryck, etniska tillhörighet, religion eller trosuppfattning, funktionsnedsättning, sexuella läggning eller ålder. Är förbjudet i lagstiftningen i arbetslivet såväl som inom andra samhällsområden.

Genus

Ett ord som syftar på det sociala könet, eller det sätt på vilket vi reproducerar kön i samhället. Det handlar till exempel om hur vi skapar normer för manligt och kvinnligt i vår vardag genom kroppsspråk, val av kläder, yrken, intressen och så vidare. Hur genus konstrueras beror på historiska, sociala och kulturella sammanhang. Vad som anses vara manligt eller kvinnligt är därigenom något som ständigt förändras.

Hbtq

Ett paraplybegrepp för homosexuella, bisexuella, transpersoner samt andra personer med queera uttryck och identiteter.

Heterosexuell

En person som har förmåga att bli kär i och/eller sexuellt attraherad av personer av motsatt kön. Heterosexualitet definieras i svensk lagstiftning som en av tre sexuella läggningar.

⁴ Begreppsförklaringarna kommer från <http://www.rfsl.se/?p=410> 20151009.

Heteronorm

Enligt heteronormen förväntas människor vara antingen kvinna eller man och ingenting annat, och man talar om dessa två som motsatta kön. Kvinnor och män förväntas vara olika; feminina respektive maskulina. Alla förväntas vara heterosexuella och eftersträva monogama parförhållanden. Att följa eller inte uppenbart avvika från normen ger ekonomiska, politiska och sociala fördelar.

Homosexuell

En person som har förmågan att bli kär i och/eller sexuellt attraherad av personer av samma kön. Homosexualitet definieras i svensk lagstiftning som en av tre sexuella läggningar.

Intersektionalitet

Ett perspektiv som används för att studera hur olika maktordningar hänger ihop med varandra och hur olika identiteter skapas som resultat av exempelvis religiositet, kön, sexualitet, klass och ålder. Hur de olika aspekterna hänger samman ser olika ut beroende på person, grupp och sammanhang.

Kön

Begreppet kön är en socialt konstruerad kategori som används för att dela in människor i grupperna kvinnor och män.

Maktstrukturer

Strukturer på samhällsnivå som ger människor olika möjligheter och förutsättningar att påverka samhället och sitt eget liv. Vilka möjligheter och förutsättningar en har hänger ihop med till exempel klass, etnisk tillhörighet, funktionsförmåga, hudfärg, sexualitet och religiositet.

Normer

Oskrivna regler, förväntningar och ideal som handlar om vad som anses vara positivt, önskvärt och fördelaktigt och vad som inte är det. Normer är situationsberoende, föränderliga över tid och formas utifrån maktförhållanden.

Queer

Ett brett begrepp som kan betyda flera olika saker men i grunden är ett ifrågasättande av heteronormen. Många ser sin könsidentitet och/eller sin sexualitet som queer. Queer kan innebära en önskan att inkludera alla kön och sexualiteter eller att inte behöva identifiera/definiera sig.

Transperson

Transperson är ett paraplybegrepp. Med transpersoner menas oftast personer som genom sina könsuttryck och/eller könsidentiteter avviker från könsnormen. Det kan till exempel vara transvestiter, transgenderister, dragkings/dragqueens, transsexuella, intergender och intersexuella. Begreppet är inte tvingande; det står var och en fritt att definiera sig som transperson eller inte. Transpersoner kan uppfatta sig varandes män, kvinnor, både man/och kvinna eller neutrala, oberoende av om deras biologiska kön och juridiska kön är manligt eller kvinnligt. Transpersoner kan också välja att inte definiera sitt kön alls. Det finns även olika åsikter om fetischistiska transvestiter bör inkluderas i begreppet eller inte. Att vara transperson har inte något med personens sexuella läggning att göra. Det hänger istället ihop med personens könsidentitet och könsuttryck och hur dessa relateras till personens biologiska kön. Transpersoner kan vara hetero-, homo-, bi- eller asexuella eller definiera sin sexuella läggning på annat sätt.

Normkritik

Mitt normkritiska förhållningssätt är inte en metod. Min ingång till normkritik som jag beskriver här har sin utgångspunkt i RFSL:s utbildning inom hbt-certifieringen som jag deltog i. Jag vill inte komma med några säkra svar utan hellre med ett batteri frågor, för att tillsammans med andra plocka isär föreställningar om världen. Grundtanken är att bli medveten om sina handlingar och synsätt, samt att normer skapar makt-skillnader. Normer är regler, förväntningar och ideal som ringar in vad som anses vara positivt, önskvärt, fördelaktigt och vad som inte är det. Normer kan vara outtalade och uttalade. Normer är situationsberoende, föränderliga över tid och rum samt formas utifrån maktförhållanden. Målet med normkritik är inkludering och alla människors lika värde. Demokrati och mänskliga rättigheter är i fokus.

Normkritik handlar om att:

- Synliggöra och ifrågasätta normer
- Uppmärksamma olika normers fördelar
- Bli medveten om sin egen position och sina privilegier
- Visa på föränderlighet

Intersektionalitet och diskrimineringsgrunderna

Det är inte enbart en norm som påverkar en individ eller en grupp utan flera normer kan samverka på ett sätt som en först kanske inte tänker på. Normer påverkar människors möjligheter och handlingsutrymme i ett visst sammanhang. I olika situationer spelar alltså olika normer olika roll, för samma person. Begreppet intersektionalitet upplyser oss om att flera olika maktordningar samspelar. Maktordningarna kopplas ofta till de sju diskrimineringsgrunderna, men kan även höra samman med till exempel klass, arbete och bostadsort. Diskrimineringsgrunderna finns bestämda i diskrimineringslagen, som inte bara syftar till att motverka diskriminering utan även ska främja allas lika rättigheter och möjligheter. De sju diskrimineringsgrunderna är:

- kön
- könsöverskridande identitet eller uttryck
- etnisk tillhörighet
- religion eller annan trosuppfattning
- funktionsnedsättning
- sexuell läggning
- ålder

Teoretisk utgångspunkt

Jag tar teoretiskt avstamp i feministisk poststrukturalism, så som jag förstår den utifrån texter av Hillevi Lenz Taguchi (professor i pedagogik och barn- och ungdomsvetenskap) i *En rosa pedagogik*, och i hennes bok *In på bara benet: En introduktion till feministisk poststrukturalism och subjektivitetsteori*. Lenz Taguchi skriver att feministisk poststrukturalism innebär ett ständigt isärplockande av olika kategorier och värden. Målet är att ”leva etiskt likvärdigt tillsammans i specifika historiska och sociala sammanhang”.⁵ Vidare skriver Lenz Taguchi att feministisk poststrukturalism kan förstås som en tredje feminism. Den följer, men ersätter inte, liberal feminism och radikal feminism. Den liberala feminismen arbetar för att kvinnor ska kunna ta plats i den offentliga manliga sfären och den radikala feminismen utgår från att det finns något specifikt kvinnligt som behöver uppvärderas. Lenz Taguchi skriver att den feministiska poststrukturalismen ”ifrågasätter och vill överskrida eller lösa upp kategorierna manligt och kvinnligt. Genom att synliggöra hur de är konstituerade kan de överskridas och utvidgas till fler sätt att vara. Men den feministiska poststrukturalismen vill även upphäva andra bipolära kategoriseringar [...]”.⁶

Diskurs är ett centralt ord i Lenz Taguchis *In på bara benet*. I feministisk poststrukturalism förstås diskurs inte bara som talet om något, utan även innebörden och betydelsen av vad som sägs, hur det påverkar vårt

⁵ Lenz Taguchi, Hillevi, *In på bara benet: En introduktion till feministisk poststrukturalism och subjektivitetsteori*, Gleerups Utbildning AB, Malmö, 2014, s. 17.

⁶ Ibid., s. 18.

tänkande och handlande. Diskurser styr hur vi skapar vår omvärld, till exempel våra bibliotek. Diskurser förändras och är knutna till historiska och sociala sammanhang. Det finns diskurser som dominerar. Ett exempel på en sådan är det könade subjektet, som har varit en dominerande diskurs i olika sammanhang och i olika delar av världen under många hundra år.⁷ Det könade subjektet ligger som grund för kapitlet i den här texten som handlar om läsfrämjande och unga.

Lenz Taguchi utgår från att människan blir ”samhällsvarelser genom att identifiera sig och självdisciplinera sig som subjekt i enlighet med de föreställningar och praktiker som iscensätts av professionella”.⁸ Här ger Lenz Taguchi exempel på institutioner som skola, sjukhus, fängelse, men inte bibliotek som naturligtvis också är en av institutionerna. Lenz Taguchi menar att feministisk poststrukturalism har en tydlig subjektsteori. Hon skriver:

Det enskilda subjektet tänker och handlar inifrån de kulturellt och socialt konstruerade och givna innebörderna som formerar sig i diskurser och praktiker. Subjektet är skapat/konstituerat av diskursiva innebörder, men skapar också sig själv genom dem; genom att ta upp dem, gå i motstånd mot dem och omkonstruera betydelse i dem, enskilt såväl som kollektivt.⁹

När det handlar om subjektet, så kan varje individ förhålla sig på olika sätt till en situation, beroende av vilka diskurser som för tillfället är framträdande och vilka diskurser som skapat individen. Lenz Taguchi skriver: ”Individen kan, med andra ord, skapa sig olika sätta att vara, förhålla sig och tänka i olika sammanhang.”¹⁰ Viktigt för mig är feministisk poststrukturalisms intresse för ”det enskilda subjektet och en särskild form av diskursivt agentskap”.¹¹ Detta förstår jag som att fokus också ligger på

⁷ Ibid.

⁸ Ibid., s. 27.

⁹ Ibid., s.75

¹⁰ Ibid., s. 95.

¹¹ Ibid., s. 53.

människan, inte endast på diskurser och struktur, samt att den enskilda människan har möjlighet att agera inom diskursen, det vill säga inte är fast i ett diskursivt nät. Lenz Taguchi har en personlig ton i *In på bara benet*. För mig är det en väg in i de för mig ofta ganska komplicerade resonemangen. När det gäller det här med subjekt så skriver Lenz Taguchi hur hon ser på sig själv, hur hon funderar över sitt eget jag:

Vem jag är eller blir, eller ibland till och med känner att jag kan välja att vara, beror på vilket socialt sammanhang jag befinner mig i och vilka människor jag där träffar; vilken blick de har på mig och vilken blick jag har på dem, hur jag positionerar mig i förhållande till dem och hur de positionerar mig. Och även då utgörs det jag kallar mig alltid av en sammanfattad version av dessa otaliga motstridigheter och kontradiktioner. Jag är omkonstuerbar, inom och mellan otaliga betydelser och innebörder som jag möter genom livet, som också är laddade med aspekter av klass, etnicitet, psykisk och fysisk normalitet samt sexualitet - jag är invävd i dem och de i mig.¹²

Från genuspedagogik till normkritisk pedagogik

När jag funderat på jämställdhet, genus och normkritik har jag ofta vänt mig till pedagogikfältet, bland annat till det som Lenz Taguchi skriver i *En rosa pedagogik* om jämställdhetspedagogiska inriktningar. På 1990-talet i Sverige växte genuspedagogiken fram. Här utgås det ifrån att det finns två tydligt avgränsade kön. Skillnaden mellan dem anses bero på biologi och/eller att de är socialt konstruerade. Tio år efter framväxten av genuspedagogiken utvecklades den feministiska pedagogiken och den normkritiska pedagogiken som båda teoretiskt ifrågasätter den dikotoma och förgivettagna könsskillnaden.¹³ Den feministiska och den normkritiska pedagogiken riktar istället in sig på de normer som skapar det normala och det avvikande. Syftet med dessa två pedagogiker är medvetandehöjning. Lenz Taguchi skriver gällande dessa två: ”Istället för att titta på vad flickor och pojkar gör och säger, så granskas *det som gör det*

¹³ Lenz Taguchi, Hillevi, ”Jämställdhetspedagogiska trender och en introduktion till en rosa pedagogik”. i Hillevi Lenz Taguchi, Linnea Bodén & Kajsa Ohrlander (red), *En rosa pedagogik: jämställdhetspedagogiska utmaningar*, Liber AB, Stockholm 2011, s. 172f.

möjligt att säga och göra något på ett accepterat normalt respektive avvikande sätt."¹⁴ De bygger teoretiskt på den feministiska poststrukturalismen och queerteorin som ser kön som en språklig och social konstruktion och de sätter fokus på "enskilda individers komplexa och ibland motstridiga subjektivitetskonstruktioner och skiftande subjektpositioneringar".¹⁵ Den feministiska pedagogiken studerar makt kopplat till kön medan den normkritiska tydligare tar med andra kategorier som sexualitet, etnicitet, funktionalitet, ålder och så vidare.

Lenz Taguchi skriver att normkritisk pedagogik har vuxit fram som ett motstånd mot den så kallade toleranspedagogiken, vilken lyfter fram vilka grupper i samhället som exkluderas och har behov av ökad tolerans. Ett vi som befinner sig i normen ska tolerera de som avviker. Med toleranspedagogiken förstärks sättet att dela upp människor i vi och de andra. Den normkritiska pedagogiken riktar ljuset mot de normerande föreställningar och praktiker i språket och i samhället som skapar "den andra/e".¹⁶

Delaktighet

Klara Dolk skriver i avhandlingen *Bångstyriga barn: makt, normer och delaktighet i förskolan* att genuspedagogiken kan sägas ha två olika strategier, dels den könsneutrala och dels den kompensatoriska. Den förstnämnda handlar mycket om att inte köna material och miljöer och den andra kan till exempel handla om att flickor uppmuntras att ta för sig mer och pojkar att visa omsorg. Enligt Dolk har genuspedagogiken kritiserats för att göra barn till objekt som ska styras rätt i jämställdhetens namn.¹⁷ Hon konstaterar att barn har lite att säga till om. I boken diskuteras begreppet delaktighet och i blickfånget ligger hur makt förhandlas mellan barn och vuxna. Dolk menar att delaktighet är nära kopplat till demokrati,

¹⁴ Ibid., s. 176.

¹⁵ Ibid., s. 177.

¹⁶ Ibid., s. 178.

¹⁷ Dolk, Klara, *Bångstyriga barn: Makt, normer och delaktighet i förskolan*, Ordfront förlag, Stockholm 2013, s. 18- 25.

och i sin avhandling undersöker hon ”föreställningar om vad barn och vuxna får göra, vad de kan påverka, vad de tillåts tycka och tänka kring, vems idéer som tillåts bidra till förändringar och vilka möjligheter de har till motstånd”.¹⁸ Liksom Dolk kommer Amira Sofie Sandin in på maktrelationer mellan barn och vuxna när hon tar upp delaktighet i boken *Barnbibliotek och lässtimulans*. Sandin gör en distinktion, utan att samtidigt göra en värdering, mellan begreppen deltagande och delaktighet. Deltagande handlar om en praktisk nivå, det vill säga att ”ta del av aktiviteter men där en tydlig maktstruktur mellan barn och vuxna kvarstår”.¹⁹ Delaktighet hamnar i Sandins resonemang på en organisatorisk nivå. Här menar att hon att det ”innebär aktörskap för både barn och vuxna” samt en ”reell möjlighet att påverka och göra sin röst hörd”.²⁰ Begreppet delaktighet är centralt för mig i mitt arbete med jämställdhet, normkritik och hbtq.

¹⁸ Ibid., s. 33.

¹⁹ Sandin, Amira Sofie, *Barnbibliotek och lässtimulans: Delaktighet, förhållningsätt, samarbete*, Stockholm stadsbiblioteks skriftserie 17, Stockholm 2011, s. 196.

²⁰ Ibid.

Hbtq

I ett nummer av *Biblioteksbladet* finns artikeln ”Olika välkommen!: Bara femton bibliotek har en strategi för HBTQ” skriven av Annika Hamrud.²¹ Här berättas om en frågenkät som tidningen skickat ut till Sveriges 290 kommuner. Den innehöll tre frågor:

1. Har ni en strategi kring HBTQ-frågor? Vilka områden omfattar den, t ex utbildning, bestånd, program?
2. Har ni upprättade listor på böcker att rekommendera som har tema HBTQ?
3. Är HBTQ något som ni har berört i programverksamhet, barnverksamhet eller skyltning de senaste två åren? Berätta i så fall hur.

Biblioteksbladet fick in 226 svar. Svaren visade att 200 av Sveriges folkbibliotek saknar strategi för hbtq-frågor, men ofta hänvisas det till exempelvis likabehandlingsplaner. Femton svarade att de hade en strategi och av dem hade sex genomgått eller skulle genomgå RFSL:s hbt-certifiering. En del bibliotek som inte har en hbtq-strategi svarade att de är mycket intresserade av bemötandefrågor och dess koppling till normkritik och mångfald. Sjuttio av de svarande biblioteken använder någon typ av lista för att kunna rekommendera hbtq-litteratur. Flera av biblioteken har program och skyltar med anknytning till hbtq-frågor, ofta i samband med Pride. Hamrud menar att svaren i enkäten visar att en kan göra saker i det ”lilla” och att den dagliga verksamheten lika gärna kan vara normkritisk som normerande. De visar på exempel som handlar om:

- Teaterföreställningar och filmvisningar med hbtq-anknytning
- Boktips med hbtq-tema
- Normkritiskt bokprat
- Normkritik i interkulturellt perspektiv
- Utställning med hbtq-anknytning

²¹ Hamrud, Annika, ”Olika välkommen!: Bara femton bibliotek har en strategi för HBTQ” i *Biblioteksbladet*, 2014: 06/07, s. 15- 17.

- Forskningsprojekt kring genuspedagogik i sagostunder
- Författarbesök

I kandidatuppsatsen *HBT-certifiering av Sollentuna bibliotek* utgår Lina Bucker och Andrea Kindstrand från att folkbiblioteken med sitt demokratiska och samhällseliga uppdrag har ett ansvar att inkludera hbtq-personer och arbeta för att motverka de fördomar och normer som finns kring denna grupp. Uppsatsförfattarna frågar sig om det finns risk att bibliotek reproducerar kränkande och diskriminerande normer istället för att motverka dem. De skriver: ”Genom bibliotekariernas arbetssätt, bemötande och genom bibliotekets bestånd upprätthålls maktstrukturer som skapar och för vidare en viss föreställning om verkligheten”.²² Författarna skriver att Sollentunas ingång till hbt-certifieringen var normkritik, och i och med det upplevdes hbt-certifieringen som positiv. De menar vidare att personalen i Sollentuna utgått från att biblioteket är en spegling av samhället och att det varit nödvändigt för bibliotekarierna att ifrågasätta sin maktposition. Inkluderandet av hbtq-personer på Sollentuna bibliotek har mycket handlat om språkbruk. Det har även varit omfattande hylldiskussioner som handlat om en ska bryta ut hbtq-litteratur eller inte.

Maria Broman och Malena Jäder konstaterar i kandidatuppsatsen *HBTQ och folkbibliotek* att folkbibliotek enligt tradition säger sig vara till för alla. De frågar sig: Vilka är då alla? Finns det grupper som inte inkluderas i alla? Vilka normer råder i samhället? Uppsatsförfattarna poängterar att de inte ser hbtq-personer som en homogen grupp med samma önskemål och behov. Syftet med deras uppsats ”är att skapa en uppfattning om vilka bakomliggande idéer och föreställningar de tillfrågade har angående hur de vill jobba med hbtq-frågor på bibliotek”.²³ I uppsatsen har författarna använt begreppen inkludering, exkludering och normkritik för att undersöka hur bibliotekarier tänker om placeringen av hbtq-material. De

²² Bucker, Lina & Andrea Kindstrand, *HBT-certifiering av Sollentuna bibliotek*, kandidatuppsats, 2014, s. 1.

²³ Broman, Maria & Malena Jäder, *HBTQ och folkbibliotek*, kandidatuppsats, 2014, s. 5.

konkluderar att det inte är självklart hur en ställer sig till att arbeta med hbtq-frågor eller hur en vill arbeta med dessa frågor.

I masteruppsatsen *Ovan regnbågen: Inkluderande hbtq-arbete i Hallonbergen och på andra bibliotek* studerar Eleonor Pavlov och Karin Westeman ”hur normer kring sexualitet och könstillhörighet är närvarande i en folkbibliotekskontext och diskuterar vad som kan göras för att dessa normer inte ska stå i vägen för att biblioteken ska vara till för alla”.²⁴ Deras fokus är på ”kunskapsorganisatoriska aspekter; hur material väljs ut och hanteras och vilka konsekvenser det kan få”.²⁵ Uppsatsförfattarna skriver att på Hallonbergens bibliotek är hbtq-material ständigt närvarande i rummet, både på deras regnbågshylla och på andra hyllor. Utbudet är stort. De menar vidare:

*Ett brett utbud av material är dock bara ett steg på vägen, det är också viktigt att fundera kring hur materialet används. Här krävs att biblioteket aktivt arbetar med materialet genom att skylta med det och använda det vid bokprat och liknande. Normbrytande material kan dessutom behöva framhävas extra eftersom det kan finnas en högre tröskel inför att välja just de titlarna. Hbtq-material är inte bara till för hbtq-personer.*²⁶

De menar även att det är viktigt att inkludera hbtq-perspektivet i program och andra aktiviteter och att det ska genomsyra hela verksamheten vilket innefattar att personalen behöver reflektera och aktivt tänka på sitt bemötande.

Regeringens strategi

Regeringens *En strategi för lika rättigheter och möjligheter oavsett sexuell läggning, könsidentitet eller könsuttryck* från januari 2014 inleds med:

²⁴ Pavlov, Eleonor & Karin Westeman, *Ovan regnbågen: Inkluderande hbtq- arbete i Hallonbergen och på andra bibliotek, masteruppsats*, 2013, s. 7.

²⁵ Ibid., s. 10.

²⁶ Ibid., s. 73f.

Arbetet i Sverige med att säkerställa lika rättigheter och möjligheter oavsett sexuell läggning, könsidentitet och könsuttryck har skett och sker genom en rad insatser inom olika delar av samhället. Homosexuella, bisexuella och transpersoner (hbt-personer) drabbas alltför ofta av diskriminering och andra kränkningar i det svenska samhället. Detta är oacceptabelt och arbetet för lika rättigheter och möjligheter för hbt-personer behöver därför stärkas.

Regeringen bedömer att det krävs en samlad strategi med långsiktiga insatser för att främja lika rättigheter och möjligheter oavsett sexuell läggning, könsidentitet eller könsuttryck. Detta är den första samlade strategin, i syfte att främja hbt-personers lika rättigheter och möjligheter inom olika områden, som antagits.²⁷

När det gäller kulturområdet lyfts det fram i strategin att kulturinstitutionerna har en viktig roll när det gäller det gemensamma samtalet med ytttrandefrihet som grund och för att de kan bidra med nya infallsvinklar. De kan vara arenor för ifrågasättande och där kan debatter skapas. Strategin menar att kulturinstitutionernas verksamheter skapar förutsättningar för ett öppet, inkluderande och demokratiskt samhälle.²⁸

Fem myndigheter har fått ett särskilt uppdrag i och med regeringens strategi. Dessa är Diskrimineringsombudsmannen, Folkhälsomyndigheten, Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor, Socialstyrelsen och Statens kulturråd. Socialstyrelsen fick till uppgift att anordna en konferens med hbtq-tema (vilken gick av stapeln i december 2014), att utforma en exempelinsamling hur olika verksamheter har arbetat för att inkludera ett hbtq-perspektiv, samt att informera kommuner och landsting om regeringens satsning på hbtq-frågor och kunskaphöjande insatser. Socialstyrelsen har skrivit en rapport. Där poängteras, när det gäller kulturområdet, att det är viktigt att integrera hbtq-perspektiv i kulturinstitutionernas verksamheter. I rapporten lyfts det fram att bibliotek når många människor och att ha hbtq-litteratur samlad och väl synlig kan betyda mycket för enskilda be-

²⁷ <http://www.regeringen.se/contentassets/6aa547fb55c74d1d9f49121119792da9/en-strategi-for-lika-rattigheter-och-mojligheter-oavsett-sexuell-laggning-konsidentitet-eller-konsuttryck>

²⁸ Ibid., s. 52.

sökare. Det konstateras att flera bibliotek har ökat sin hbtq-kompetens.²⁹

Statens kulturråd har skrivit en redovisning med anledning av sitt särskilda uppdrag i och med strategin. Där skriver de:

Kulturrådets arbete med hbtq-frågor tar sin grund i frågor om mänskliga rättigheter, demokrati och yttrandefrihet. Enligt Kulturrådets instruktion ska myndigheten integrera ett mångfaldsperspektiv i all sin verksamhet. Mångfalden är en förutsättning för ett levande kulturliv och en öppen demokrati.

Arbetet med hbtq-frågor ligger i linje med det kulturpolitiska målet att kreativitet, mångfald och konstnärlig kvalitet ska prägla samhällets utveckling. En utgångspunkt för Kulturrådets arbete är att ett kulturliv av hög kvalitet ska rymma många röster, åsikter och uttryck. Enligt de nationella kulturpolitiska målen ska kulturen vara en dynamisk, utmanande och obunden kraft med yttrandefriheten som grund.³⁰

Kulturrådets redovisning lyfter fram bibliotekens roll som viktig. Det finns behov att ge biblioteken verktyg för att jobba med hbtq-frågor, bidrag att köpa in hbtq-litteratur och synliggöra hbtq-personers villkor.³¹ Redovisningen avslutas med planerade insatser för de kommande tre åren, samlade under följande rubriker:

- utveckla förutsättningarna att arbeta kvalitativt, strategiskt och långsiktigt med hbtq-frågor
- integrera hbtq-perspektiv i Kulturrådets interna arbete
- uppmärksamma frågor som rör sexuell läggning, könsidentitet och

²⁹ Att främja hbtq- personers rättigheter och möjligheter: Förutsättningar och möjligheter, s. 32 <http://www.socialstyrelsen.se/publikationer2015/2015-3-14>, datum 20151102.

³⁰ Redovisning av Kulturrådets arbete 2014 som strategisk myndighet för ökad öppenhet och mångfald avseende hbt- frågor, s. 6. <http://www.kulturradet.se/Documents/publikationer/2014/Redovisning%20av%20Kulturr%c3%a5dets%20arbete%20som%20strategisk%20myndighet%20f%c3%b6r%20c3%b6kad%20c3%b6ppenhet%20och%20m%c3%a5ngfald%20avseende%20hbt-fr%c3%a5gor.pdf>, 20151102.

³¹ Ibid., s. 13.

könsuttryck och hbtq-personers villkor och förutsättningar inom kulturområdet

- direkt och indirekt främja verksamheter och projekt som synliggör och utmanar normer som begränsar hbtq-personer
- tillfällig resursfördelning

Museerna, hbtq och mångfald

Riksutställningar är en myndighet som har till uppdrag att stödja museer och andra utställare med utveckling och samverkan. På uppdrag av regeringen hade Riksutställningar i uppgift att under 2014 och 2015 kartlägga hur museer arbetar med hbtq-perspektivet i Sverige och världen. Under 2014 hade Riksutställningar även till uppgift att utreda hur svenska museer kan stödja respektive stärkas av att ta vara på utvecklingspotentialen i ett mångkulturellt samhälle. Två rapporter skrevs: *Museerna och hbtq* och *Museerna och mångfalden*. Rapporterna är inspirerande och kan fungera som igångsättare och stöd för kulturverksamheter, till exempel bibliotek, som vill arbeta med normkritik, hbtq-frågor och/eller mångfald. De innehåller begreppsförklaringar, lägesbeskrivningar om hur det har sett ut och ser ut i Sverige och världen, men även listor med konkreta tips för museer. Tipsen kan i många fall ”översättas” till andra verksamheter och kan bli startpunkt för ett normkritiskt arbete inklusive hbtq-frågor och/eller mångfaldsfrågor.

Museerna och mångfalden konstaterar att ett museum för alla måste rymma en mångfald av berättelser utifrån en mångfald av perspektiv. Rapporten pekar på att svenska kulturinstitutioner har en oro för att inte ha råd med mångfalden, men att arbeta på som vanligt inte kommer att leda till förändring, enligt rapportförfattaren. Det gäller att ifrågasätta alla delar i museiverksamheten. I arbetet med uppdraget om mångfalden har Riksutställningar mött en hel del uppgivenhet över ”att förändringen som krävs för att museer ska stödja, spegla, införliva och ta vara på samhällets etniska, kulturella, sociala och socioekonomiska mångfald inte blir av”.³²

³² *Museerna och mångfalden*, 2014, s. 5. https://www.riksutstallningar.se/sites/default/files/documents/Rapport_Mangfald_Digital.pdf. 20151102.

Det konstateras att museerna behöver ”sätta en tydlig gräns för när prat om mångfald måste övergå i praktisk handling för mångfald”.³³ Vidare menar rapporten att museerna bör sluta hänga upp mångfaldsarbetet på enskilda projekt eller enskilda medarbetare. Rapportförfattaren skriver:

*Att svenska museer inte speglar det ”mångkulturella Sverige”- det vill säga alla svenskar- är inte bara ett resultat av en omfattande strukturell diskriminering utan även ett stort hinder för ökad mångfald och delaktighet inom så gott som alla museets verksamheter.*³⁴

Rapporten tar upp att museerna är produkter av vårt tänkande, och förändras inte vårt tänkande kan inte museerna förändras. Rapporten menar att ”skapa förankring, bygga relationer och verka för ökad delaktighet och deltagande är ett nödvändigt och ambitiöst åtagande för alla museum”.³⁵

I Riksställningars arbete med hbtq-frågor har de funnit att Sveriges museer ligger ganska långt fram internationellt sett, men att de hbtq-inriktade insatserna ofta är av tillfällig karaktär och att arbetet ofta drivs av eldsjälar bland museernas personal. *Museerna och hbtq* redogör för lyckade exempel och ger förslag på hur museerna kan arbeta med hbtq-perspektivet i utställningar, programverksamhet, samlingar, organisationen internt och samarbeten externt. I rapportens förord står det: ”Att sätta fokus på normkritik generellt, och hbtq-perspektivet specifikt, är ett tydligt steg till att sätta människan i än större fokus runt om på landets museum”.³⁶ Rapportförfattarna beskriver hur de under arbetets gång fått frågor som: Varför just hbtq? Utesluter inte detta andra grupper och perspektiv? Författarna konstaterar dock att hbtq inte är ett perspektiv eller en grupp, utan innehåller flera. Hbtq är ett samlingsbegrepp som rym-

³³ Ibid., s. 6.

³⁴ Ibid., s. 7.

³⁵ Ibid., s. 33.

³⁶ *Museerna och hbtq*, 2015, s. 5. <https://www.riksutstallningar.se/sites/default/files/documents/MUSEERNA%20OCH%20HBTQ%202015.pdf> 20151102.

mer mångfald, heterogenitet och många grupper och perspektiv. Rapporten menar att det är viktigt att se hbtq-frågorna ur ett intersektionellt perspektiv, att jobba med alla sju diskrimineringsgrunder. Rapportförfattarna skriver vidare:

Att göra normer kring kön och sexualitet synliga på museerna handlar [lika mycket] om att ge alla människor- oavsett sexuell läggning, könsidentitet och livssituation- möjlighet att reflektera kring hur dessa normer har förändrats, kan förändras, och hur de påverkar samhället och var och en av oss som individer.³⁷

³⁷ Ibid., s. 22.

Hbt-certifiering av Hallonbergens bibliotek: normkritik i praktiken

Det här kapitlet är en redogörelse av hbt-certifieringen av Hallonbergens bibliotek. Hbt-certifiering utförs av RFSL (Riksförbundet för homosexuellas, bisexuellas, transpersoners och queeras rättigheter). Redogörelsen kommer att ta upp diskussioner och reflektioner som vi som jobbade på biblioteket i Hallonbergen hade, avvägningar och förändringar vi gjorde, våra utmaningar och upptäckter. Biblioteket blev hbt-certifierat i februari 2013. Certifieringen var ett resultat av en jämställdhetsinsatsning i Sundbybergs stad, som bland annat innebar en kurs i jämställdhetsintegrering för cheferna inom kultur- och fritidsförvaltningen.³⁸ Att vi valde att göra en certifiering berodde på ambitionen att arbeta för jämställdhet utan att reproducera heteronormen och tvåkönsnormen. Hbt-certifieringen möjliggjordes av ett utvecklingsstöd från Svensk Biblioteksforening.

Cecilia Bengtsson, utvecklingsledare på Regionbibliotek Stockholm följde utbildningsdelen som certifieringen innehöll, för att vara ett processstöd och bollplank under certifieringsprocessen. Hon har skrivit rapporten *Hbt-certifiering av Hallonbergens bibliotek*.³⁹

RFSL menar att en hbt-certifiering handlar om att synliggöra och granska samhällsnormer och dess konsekvenser. Att genomföra en hbt-certifiering är ett strukturerat och målmedvetet sätt att arbeta för den verksamhet som vill skapa förutsättningar för ett respektfullt och likvärdigt bemötande. Målet är att skapa en miljö där alla kan känna sig inkluderade och välkomna. RFSL utgår från att hbt-certifieringen ger både kompetenshöjning och synliggörande. Fokus ligger på hbtq-frågor,

³⁸ ”Jämställdhetsintegrering är en politisk strategi för att uppnå ett jämställt samhälle. Strategin innebär kortfattat att ett jämställdhetsperspektiv ska införlivas i allt beslutsfattande, på alla nivåer och i alla steg av processen, av de aktörer som normalt sett deltar i beslutsfattandet.” från <http://www.jamstall.nu/fakta/jamstalldetsintegrering/> 20151007.

³⁹ Bengtsson, Cecilia, *Hbt-certifiering av Hallonbergens bibliotek*, 2013. Det här kapitlet är en fördjupning av Bengtssons rapport. <http://www.biblioteksforeningen.org/wp-content/uploads/2012/11/HBT-rapport.pdf>

heteronormen och tvåkönsnormen, men certifieringen ger även tillfälle att reflektera över normer och bemötande på ett bredare plan.⁴⁰

Hbt-certifieringens arbetsprocess

Processen att bli en hbt-certifierad verksamhet tar 6-8 månader och under den perioden går all personal en grundutbildning i fyra steg, under ledning av RFSL:s utbildare. Parallellt med detta bildas en arbetsgrupp med cirka fyra personer, som gör en genomlysning av verksamheten. Med hjälp av checklistor med frågor som rör kvalitetssäkring, miljö, styr- och policydokument samt nyrekrytering ser arbetsgruppen över verksamheten och kommer med förslag på utvecklingsområden.

Just de här två parallella spåren, utbildning och arbetsgrupp, var för oss i Hallonbergen ett mycket bra sätt att få tillgång till nya kunskaper och begrepp att tänka kring vår verksamhet, bibliotek i allmänhet, men också vad det innebär att vara människa och föreställningar, normer, språk, maktstrukturer som vi alla är en del i. Vi kunde även, mycket tack vare checklistorna och strukturen med den interna arbetsgruppen, fundera över hur det mer praktiskt såg ut just på Hallonbergens bibliotek och vad vi skulle vilja ändra på.

Hbt-certifieringsprocessen gav möjlighet till tid för personalgruppen att träffas och reflektera tillsammans. Vi diskuterade under utbildningstillfällena, under arbetsgruppsmöten och tillsammans hela personalgruppen på inplanerade möten. Jag såg som min uppgift som projektledare att skapa utrymme för samtal om normer och värderingar. När vi började nosa på det här området öppnades våra ögon. Det var mycket som vi inte sett tidigare, som vi inte hade förstått eller tänkt på. Många av oss vittnar om att det blev en personlig resa, där en fick möjlighet att konfronteras med sina värderingar och fördomar. Som projektledare såg jag till att fånga upp och ge plats åt tankegångar, samt att avrunda samtalen. Viktigt var även att skapa kopplingar mellan dessa samtal och den biblioteksverksamhet som vi jobbade i. De situationer och diskussioner som finns i den här texten har ofta sitt ursprung i

⁴⁰ <http://www.rfsl.se/?p=4960>

något av alla de samtal vi hade i och med certifieringen. Vill du läsa mer om själva utbildningsdelen finns den beskriven i Bengtssons *Hbt-certifiering av Hallonberens bibliotek*.

För att kunna starta processen att bli en hbt-certifierad verksamhet behövde vi vara 25-30 personer till utbildningstillfällena. Personalen i Hallonbergens bibliotek var 10 personer, inklusive bibliotekschefen och en av Bibliotek Sundbybergs skolbibliotekarier. Denna grupp fylldes på med andra medarbetare som jobbar med unga i Sundbybergs kultur- och fritidsförvaltning, Sundbybergs jämställdhetssamordnare och en utvecklingsledare från Regionbibliotek Stockholm. Från en annan verksamhet, utöver biblioteket, deltog alla medarbetare och de gjorde alla delar i processen och blev också hbt-certifierade. Den verksamheten var Aggregat, en konstnärlig verksamhet för de som är 15-25 år. Den här gruppkonstellationen förde med sig något vi inte tänkte på från början: vi fick flera gånger syn på vår egen biblioteksnorm.

En biblioteksnorm

Vid ett utbildningstillfälle skulle vi gruppvis göra små teateruppspel av situationer som vi upplevt i vår verksamhet. Situationer som inte gått så bra. Tillsammans skulle storgruppen efter uppspelet gemensamt komma på förslag på lösningar till bättre hantering av situationen. Min grupp valde den här scenen: en förskola kommer till biblioteket före öppning. Vi har utklädningskläder för barnen. Vi har en prinsessklänning som det blir bråk om. Förskolepedagogen säger: ”Få se, vi har två flickor i barngruppen idag, så då blir det ju bra att ni två får dela på den”. Den bibliotekspersonal som hör detta sägas tycker inte att det är en bra utgångspunkt. Naturligtvis tycker vi att alla barn ska få ha klänningen om så önskas. Inte bara flickorna. Men vad ska bibliotekspersonalen göra? Vad bör, får, får inte hen göra? Bland kursdeltagarna blev det stora diskussioner. Personer från andra typer av verksamheter tyckte att det är självklart att på något sätt markera vad som gäller här hos oss. Samtidigt utgick några från biblioteket att biblioteket är en offentlig plats där en som bibliotekspersonal inte kan agera hur som helst. Människor måste få lämnas i fred. En chef inom fritidsverksamheten var mycket bestämd och sa att vi på biblioteket måste markera annars tillåter vi diskriminering.

Fler gånger har vi fått frågan om det var svårt att få med sig all personal i satsningen att bli en hbt-certifierad verksamhet. I Hallonbergen såg jag aldrig några problem med det. Jag uppfattade det som att alla var intresserade och engagerade redan från början. Det fanns en tydlighet från bibliotekschefen att vi skulle prioritera jämställdhetsarbete och på allvar jobba för ett bibliotek för alla. Det fanns även en förankring i Sundbybergs stads styrdokument och stadens utredare för strategiskt jämställdhetsarbete träffade personalen flera gånger och visade och diskuterade styrdokumenterna med oss bibliotekspersonal. Legitimitet och tydlighet från ledning är viktigt i en sådan här process.

RFSL gjorde avstamp i diskrimineringslagen och det blev en tydlig grundsten i Hallonbergen. Lagen har till ändamål ”att motverka diskriminering och på andra sätt främja lika rättigheter och möjligheter oavsett kön, könsöverskridande identitet eller uttryck, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionsnedsättning, sexuell läggning eller ålder.”⁴¹

Ord som könar

Redan i processens början utmanade vi i personalen varandra genom att sluta använda ord som könar. Vi ville testa hur vi använder vårt språk och om och när vi använder könsbestämmande ord. Det var enkel sak att göra rent praktiskt, men samtidigt svår. Vi upptäckte att vi könar oftare än vi trodde, nästan hela tiden. Vad gör det med vårt tankesätt? Just det här med ord och språk är centralt när vi tänker oss, förstår, beskriver och talar om världen och människor. Vilka ord och begrepp använder vi? Vilka föreställningar och utgångspunkter utgår vi från när vi använder olika ord? Vad för det med sig för konsekvenser? Vi utgick från att språket, ord vi använder, är en del i skapandet av vårt tänkande och att vi med språket omedvetet signalerar normer, det vill säga vad som ses som normalt och önskvärt, vad som ger hög status. Att sluta använda ord som könar var ett sätt för oss att upptäcka och bråka med både heteronormen och tvåkönsnormen.

⁴¹ Diskrimineringslagen (2014:958) <http://www.do.se/lag-och-ratt/diskrimineringslagen/>

Jag försöker tänka bort kön. När jag ser ett barn, en ungdom, en vuxen, en människa framför mig försöker jag göra kön så obetydligt som möjligt. Jag anstränger mig att inte benämna barn som killar och tjejer, utan säger istället barn. Ungdomar är ungdomar. Vuxna, inte mannen eller kvinnan, utan personen, vännen, låntagaren, människan.

Att inte använda ord som könar kan bli lite problematiskt i bibblan ibland. Några barn i elvaårsåldern frågade mig om vi inte kunde starta en klubb. Vi pratade fram och tillbaka och en sak som kom upp var vad klubben skulle heta. Jag hade väl tänkt mig något som "Biblioteksklubben". Deras förslag var "Tjejklubben".

"Jaha, uhm", sa jag. "Vi får väl prata om det."

En stund senare kom de fram till mig igen, och jag antar att de uppfattat min tveksamhet.

"Snälla, kan vi inte heta Tjejkubben", sa de.

"Men hur gör vi om en kille vill vara med", sa jag.

Nu såg jag tvekan i deras ansikten. Så jag förstod.

"Det är viktigt för er att det bara är tjejer i klubben", sa jag.

De nickade ivrigt. Det var där vi var. Det var viktigt för mig att lyssna på dem. Så det var där vi började. Faktum är att vi lever i en värld där kön är viktigt.

Det tydligaste avståndstagandet från könskategoriseringen som jag sett i biblioteksvärlden såg jag när jag var på studiebesök på TioTretton, som är ett bibliotek i Stockholm som bara riktar sig mot barn som är tio till tretton år. Jag ställde två frågor till dem: Är det lika många pojkar som flickor som kommer till er? Är det så att de pojkar och flickor som kommer till er gör olika saker? De svarade att "vi tänker inte flickor och pojkar". Jag blev förbryllad. Inte av deras markering, den gjorde mig mer glad. Det var sättet de svarade på och jag bestämde mig att mejla dem för att höra mer. Deras mejlsvar visade att de var medvetna, att de diskuterar det här med kön och att det är viktigt för dem att inte förstärka en grupptillhörighet som en vill förändra. Att de svarade lite skarpt på frågan om tjejer och killar beror på att de tidigare känt att frågan mest sker på rutin och för att det är kategorier som en traditionellt alltid delat upp barn i.

Under vårt certifieringsarbete var hen-debatten aktuell. De flesta av oss var positiva eller försiktigt positiva till att använda hen. Idag upplever jag att hen inte är någon stor diskussionsfråga och i olika sorters texter återfinns ordet. Det vi bland annat reflekterade över var att det tyvärr är lätt hänt att en icke-könad människa och en icke-könad värld följer en man och en manligt kodad värld. Bakom hen finns kanske egentligen han.

Jag och fyra tioåringar har just högläst två av böckerna om katten Snurran skrivna av Eva Bergström. Jag frågar:

”Vem är Snurran?”

Barnen diskuterar fram och tillbaka. Ingen könsbestämmer Snurran. Efter en stund kan jag inte motstå frågan om de har uppfattat könet på Snurran.

”Nej”, svarar de och fortsätter resonera. Slutligen kommer de fram till att Snurran nog är en pojke. Inte så konstigt eftersom Snurran betar sig som en traditionell pojke: vild, busig, bestämd.

”Är det viktigt att veta om Snurran är en pojke eller flicka?”, frågar jag.

”Nej”, svarar de snabbt och bestämt. Ett barn förklarar:

”Det är precis som med Karlsson på taket, man vet inte om han är barn eller vuxen, och det spelar ingen som helst roll.”⁴²

Regnbågsbiblioteket

Tidigt i processen bestämde vi oss för att skapa ett Regnbågsbibliotek på Bibliotek Sundbybergs webbplats. Regnbågsbiblioteket är en del av webbplatsen och där finns kontaktuppgifter, boktips och andra tips och artiklar med hbtq-relevans. Vi inspirerades av Umeå Stadsbiblioteks Regnbågsbibliotek. Med Regnbågsbiblioteket ville vi synliggöra hbtq-frågor och hbtq-medier, samt visa att biblioteket gick hbtq-utbildning. Det var centralt för oss att användaren skulle ha lätt att hitta till medier med någon sorts hbtq-anknytning. Vi ville även bjuda in bibliotekets

⁴² Det här exemplet, liksom några till i det här kapitlet, finns med i ett bidrag till *Bokbärrare: Biblioteket, bokhandeln & antikvariatet*, (2015) Smedberg, Ullgren & Erikson (red.). På bokens baksida står det: ”I denna unika bok om bokbärarnas roll berättar skribenterna om deras visioner, engagemang, vardagliga praktik och i avgörande möten som de skapar mellan boken och läsaren. Ytterst handlar det om kulturpolitik.”

användare till dialog om de här frågorna, dels genom att informera om vår process, dels genom kontakttuppgifter till biblioteken.⁴³

Regnbågshyllan och familjehyllan

Utöver Regnbågsbiblioteket blev vi inspirerade av Umeå Stadsbiblioteks Regnbågshylla. Vi diskuterade mycket vad en sådan hylla kan innebära och signalera. Vad skulle en sådan hylla innehålla? Vi reflekterade över norm och avvikare. Medier som hamnar på en Regnbågshylla kan uppfattas som avvikare från normen, att de avviker från de ”vanliga” hyllorna. Vår utgångspunkt var att de medier som fick sin placering på Regnbågshyllan, även skulle ha en placering på ”vanlig” hylla. Det innebar att vi i stort sett hade minst två exemplar av medier som stod på Regnbågshyllan. Trots vår utgångspunkt finns risken att en Regnbågshylla signalerar uppdelningen norm och avvikare. Det syns ju inte direkt att medierna är dubbelplacerade. Att vi ändå valde att göra en Regnbågshylla grundade sig på ett av målen med hbt-certifieringen: synliggörandet (det andra är kompetenshöjning). En Regnbågshylla signalerar att Hallonbergens bibliotek har kompetens på hbtq-frågor och att vi jobbar med att synliggöra hbtq- perspektivet och att inkludera alla människor. Vi bestämde att hyllans vara eller inte vara kontinuerligt skulle utvärderas. En effekt av att vi skapade en Regnbågshylla var att vi fick många möjligheter att diskutera vilka medier som hörde hemma där. Vi var ofta oeniga.

Utdrag från Hallonbergens medieplan för Regnbågshyllan
Vissa av böckerna till Regnbågshyllan har ett mer uttalat hbt-tema, i andra är det bara en bihandling. Några av böckerna handlar om identitetssökande och är mer problematiserande, medan andra behandlar temat mer förbigående. Det är viktigt med alternativ och att synliggöra böcker som beskriver olika verkligheter. Regnbågshyllan innehåller till största delen fack på olika nivåer, biografier, skönlitteratur (vux, ung, barn) och tecknade serier.

Det finns människor som inte vill skylta med att de läser en ”regnbågs-

⁴³ Regnbågsbiblioteket på Bibliotek Sundbyberg <http://bibliotek.sundbyberg.se/regnbage>

bok”. Därför ville vi inte märka böckerna på utsidan med en regnbågsflagga eller liknande. När det gäller regnbågshyllor på bibliotek är det viktigt att fråga sig vad syftet med att ha en är. Vad kan hyllan signalera? Vad kan konsekvenserna bli av att ha en regnbågshylla? Det är inte givande att dra några generella slutsatser gällande regnbågshyllor, utan varje bibliotek får fråga sig varför en regnbågshylla ska finnas eller inte finnas på just biblioteket i fråga.

Från början hade vi en föräldrahylla i Hallonbergen. Då vi ville att hyllan skulle inkludera alla möjliga olika familjer döpte vi om hyllan till familjehyllan. En dag kom en användare fram till oss i biblioteket och sa att hon levde i en funkisfamilj och att hon tyckte att familjehyllan utslöt henne. Det fanns inga böcker om barn med funktionsnedsättning, eller hur det är att leva med barn med funktionsnedsättning. De böcker som fanns stod på andra hyllor. Vi hade inte varit så inkluderande som vi trott. Vi arbetade vidare med hyllan och placerade om böcker och köpte nya med tanke på funktionalitetsperspektivet.

Genuspåsar och genusböcker

Innan vi påbörjade processen att bli certifierade skapade vi hyllan: ”Bilderböcker att samtala kring”. Hyllan innehöll böcker om sorg, skilsmässa, tandläkare med mera. Den innehöll även så kallade genusbilderböcker. Vi fick ofta frågan om vi kunde rekommendera genusböcker och vi uppfattade att det fanns ett behov av genusbilderböcker. Men vad är en genusbok? Det kan handla om representativitet, om att problematisera att leva i en icke-heterosexuell familj, att texten använder hen och så vidare. Vi visste inte hur vi skulle göra. Det fanns en efterfrågan av genusböcker, men vi kunde inte definiera vad en genusbok var. Kompromissen blev hyllan ”Bilderböcker att samtala kring” och en liten skylt om genusböcker.

Skylt om genusböcker

Vad kan det vara för sorts böcker? Det kan vara böcker som uppmärksammar, triskas och utmanar normer som har att göra med genus, klass, etnicitet och

sexualitet. Det kan vara böcker som berättar alternativa berättelser om vad det kan innebära att vara människa, mot de stereotypa vi ofta läser och möter på olika sätt. Det kan vara böcker där människor inte stängs in i fuck och roller.

Problemet med vad som är en (bra) genusbok kan illustreras med Pija Lindenbaums mycket fina "Kenta och barbisarna". Den boken kommer ofta upp när en pratar om genusböcker för barn. Boken handlar om Kenta och hans förskolevardag. Kenta är bra på att spela fotboll och därför, tänker jag, står han ganska högt upp i hierarkin på förskolan. Det är så att Kenta vill vara med och leka med barbisar och det är tjejerna som leker med dem. Tjejerna bjuder inte in Kenta i sin lek, och det är underbart att se hur ihärdigt Kenta kämpar för att komma in i barbieleken, och vilka strategier han använder sig av. En ska komma ihåg att det är lättare för ett barn högt upp i hierarkin att utmana normer och träda över gränser än för ett barn med lägre status. Jag har läst den här boken för barn som inte förstår berättelsens grundproblematik. Varför får inte Kenta vara med och leka? Kan det vara så att dessa barns vardag är tämligen genusmedveten? Är deras lekar kanske inte knutna till kön? Kenta får inte vara med därför att barbieleken är en tjejlek. Om barn är omedvetna om att lekar kan vara könade är det inte heller konstigt att de inte förstår bokens grundläggande tes om orsaken till att Kenta inte bjuds in i barbieleken. Frågan är om det är meningsfullt att där och då bland barnen berätta om könade lekar. Boken kan sägas vara normbefästande. Tjejer leker med barbisar och killar spelar fotboll. Det finns två grupper av människor: killar och tjejer. Alla människor tillhör någon av grupperna. Att upptäcka och analysera detta är att ha ett normkritiskt förhållningssätt till boken. Att sedan vara normkreativ utifrån den är att när vi högläser den byta ut orden tjej och kille mot barn. Då kan boken handla om att en inte får vara med i en lek, men varför det är så lämnas öppet. I ett samtal kring boken får barnens egna reflektioner styra samtalet. Kommer det att handla om genusmönster eller något helt annat?

Tidigt i samtalen om genushyllor konstaterade vi att det centrala egentligen inte är att identifiera bra genusböcker utan att göra medvetna inköp ur ett representationsperspektiv, samt att ha reflekterande samtal kring det en läser. Vi skapade tre olika genuspåsar, som bland annat innehöll

ett informationsblad där det fanns några korta ingångar till jämställdhet, genus och normer.⁴⁴

Checklistor

Den interna arbetsgruppens arbete utgick från fyra stycken checklistor från RFSL. De innehöll frågor som skulle inventeras och diskuteras. Syfte var att identifiera åtgärder som behövdes göras utifrån ett hbtq-perspektiv. Jobbet gjorde arbetsgruppen med stöd från RFSL:s handledare. I Hallonbergen diskuterades checklistorna kontinuerligt i hela personalgruppen. Checklistorna tog upp:

- Checklista 1: Kvalitetssäkring och kontinuitet, vilket innebar att vi tittade på hur arbetet skulle struktureras under och efter certifieringen. Hur skulle arbetsfördelning och ansvarsfördelning se ut?
- Checklista 2: Fysisk och psykosocial miljö. Vad signalerar biblioteksrummet? Hur visas att alla är välkomna? Hur är vårt bemötande av bibliotekets användare? Hur bemöter vi varandra kollegor emellan?
- Checklista 3: Extern och intern kommunikation: Vi inventerade vårt informationsmaterial, våra affischer, programblad, bilder och webb. Vilka begrepp använde vi och hur uttryckte vi oss språkligt?
- Checklista 4: Styr- och policydokument samt nyrekrytering. Vi inventerade vilka dokument som fanns och om och hur de borde förbättras. Behövde nya policys skrivas? Hur gör vi när vi rekryterar och hur kan vi introducera det normkritiska arbetssättet till nyanställda? Hur ser anställningsintervjuerna ut?

Checklistorna var nödvändiga för att skapa struktur åt processen och för att förankra teori i praktik. Vi fick lära oss nya begrepp och pröva nya angreppssätt, samtidigt som vi funderade på hur det såg ut i vår egen verksamhet och vad vi ville förbättra. Checklistorna är en bra grund när verksamheten senare vill utvärdera sitt hbtq-arbete och/eller sitt normkritiska arbete.

⁴⁴ Bibliotek Sundbybergs tre olika genuspåsar: <http://bibliotek.sundbyberg.se/regnbage>

Hbtq-riktlinjer för Bibliotek Sundbyberg

När arbetsgruppen höll på med checklistorna upptäckte vi att liknande frågor återkom. Vi behövde riktlinjer att luta oss mot i det arbete vi höll på med nu och jobbet vi skulle göra i framtiden. Vi skrev ”Hbtq-riktlinjer för Bibliotek Sundbyberg”. Riktlinjerna kom också att ligga som grund när vi introducerade ny personal.

Utdrag ur ”Hbtq-riktlinjer för Bibliotek Sundbyberg”.

De texter, bilder, filmer och övrigt material vi publicerar ska spegla den mångfald av människor som finns i samhället. Vi ska visa olika typer av låntagare/besökare med tanke på variation i ålder, kön, etnicitet och så vidare.

Alla bär vi med oss olika föreställningar om olika grupper av människor. Var vaksam med att dina egna (stereotypa?) föreställningar påverkar dina möten och kanske inte på ett sätt som du önskar.

Här följer några saker att tänka på:

- *Fundera på om det går att använda barn, ungdomar, vuxna, föräldrar, låntagare, besökare istället för tjejer, killar, kvinnor, män, mammor, pappor.*
- *Människors relationer ser olika ut. Förutsätt inte att alla har eller tillhör en traditionell kärnfamilj. Förutsätt inte heller att alla har eller vill ha heterosexuella relationer.*
- *Det finns de som föredrar hen som personligt pronomen, så förutsätt inte att alla vill bli kallade han eller hon.*
- *Barn har (nära) relationer med fler vuxna än sina föräldrar- inkludera dem! Istället för att exempelvis skriva ’barn och deras föräldrar’ på af-fischer, så skriv ’barn och medföljande vuxen’.*
- *Alla barn har inte föräldrar! Använd ”vårdnadshavare” vid mer formella blanketter/information, annars fundera på om man kan använda familj/hemmet/dina vuxna.*
- *När man gör olika blanketter och liknande vara vaksam på om man*

verkligen ska behöva kryssa i en ruta för man eller kvinna. Om kön är relevant så ska det finnas ett tredje alternativ.⁴⁵

Arbetsmiljö

I Hallonbergen pratade vi en hel del om de normer som fanns på vår arbetsplats, biblioteket. Vi pratade om fikanormer, hur vi pratar om att vi har mycket/lite att göra (stress), om kaffenormen, om köttnormen, om vilka som pratar/är tysta på möten och varför, att det finns olika sätt att delta (på möten och liknande). Det blev en samhörighetskänsla och en stämning att vi brydde oss om varandra. Vi var på ett sätt mycket öppna. Vi delade erfarenheter, bjöd på misstag vi tyckt att vi gjort och fördomar vi upptäckte som vi inte trodde att vi hade. På många sätt delade vi varandras personliga process som flera av oss uttryckte att hbt-certifieringen innebar. På andra sätt var vi inte öppna. Så här i efterhand kan jag fundera på varför och om det var bra eller dåligt. Det handlade om våra privata relationer och identiteter. Naturligtvis är det upp till var och en hur privat en vill vara på jobbet, men jag kan inte sluta tänka på detta. Några av oss berättade ofta om våra familjer. Det var ofta traditionella kärnfamiljer det handlade om. Varför valde de som inte pratade om sitt privatliv att inte göra det? Kan det ha berott på att heteronormen förblev stark? Kan det ha varit så att en inte ville prata om sin partner, relation, familj för att en avvek från heteronormen? Ibland är det lätt att tro att arbetsklimatet är öppet, att alla har möjlighet att vara den de är eller vill vara, men att klimatet egentligen är begränsande.

Normbrytare den nya normen?

Att ha ett normkritiskt förhållningssätt innebär inte att sträva efter ett normfritt samhälle. Det handlar om att syna de normer vi har och fundera på om vi är nöjda med dem. Vilka vill vi förändra och vilka nya vill vi skapa? Det handlar även om hur vi värderar olika företeelser och vilken status vi ger olika sätt att vara, handla och reagera. Det är lätt att ge hög status åt normbrytare, till exempel att värdera en tjej som gillar

⁴⁵ Här finns ”Hbtq-riktlinjer för Bibliotek Sundbyberg” <http://bibliotek.sundbyberg.se/Gemensamt/Dokument/Dokument/d662da48-1d56-4542-890b-60f101e9743b.pdf>

bilar högre än en tjej som gillar rosa. Kom ihåg att skapa möjligheter för människor att vara och bli på olika sätt och att medvetandegöra vad vi ger hög status.

Föreställ dig att ett flickbarn kommer fram till dig när du jobbar ute i biblioteket och vill ha en bok om hästar. Ska du hjälpa henne att hitta en hästbok? Är det genuskorrekt? Är det jämställdhetskorrekt? Skulle det kännas bättre om du på vägen till hyllan med hästböcker liksom av en händelse råkade få med er en Star-Wars-bok? Då skulle ju flickan få lite av både och. Utmaningen ligger förstås inte där. Det är självklart inget problem att flickbarnet vill läsa om hästar. Problemet är istället de föreställningar och normer som vi förstår detta med. Kanske tänker vi att hon har en könsstereotypisk önskan och att det ur ett jämställdhetsperspektiv skulle kännas bättre om hon hade en mer "killig" önskan. Det är i så fall något vi bör fundera kring. Vilka normer och föreställningar grundar sig det på? Är en per automatik mer "fri" som individ om en bryter mot stereotypa könsmonster?

Reflektioner över processen och utmaningar

Arbetet med att bli ett hbt-certifierat bibliotek var en strukturerad process, med tydliga mål: inkludering och likvärdigt bemötande. Vi pendlade mellan praktik och teori vilket var utvecklande. För Hallonbergens bibliotek var en önskan att jobba med jämställdhet utan att befästa och återskapa heteronormen och tvåkönsnormen ingången till att påbörja certifieringen. Personligen fick jag ny nödvändig kunskap om hbtq-perspektivet. Att belysa flera normer, med en intersektionell utgångspunkt som menar att fler maktstrukturer samverkar, var central för oss. Att få kunskap om och möjlighet att reflektera kring och prova det normkritiska förhållningssättet var givande. Grundförståelsen att allt är en process var ledande. Den innebär att en aldrig kan bli färdig med det här arbetet. Det finns utmaningar när det handlar om hur arbetet ska fortsätta efter att en verksamhet blivit hbt-certifierad. En förutsättning är att någon eller några är ansvarig för området. De kan fånga upp vilka utbildningsinsatser som behövs och även påminna när hbtq-perspektivet lyser med sin frånvaro. Vid rekrytering bör kunskap och/eller erfarenheter av normkri-

tiskt arbete vara meriterande. Checklistorna är en bra utgångspunkt när hbtq-perspektivet/det normkritiska arbetet ska utvärderas, vilket ständigt behöver göras. En annan nödvändighet är förstås att styrdokumentet är inkluderande ur ett hbtq-perspektiv. Bibliotekspersonalen behöver kontinuerligt motiveras och höja sin kompetens. Det normkritiska förhållningssättet ska finnas med i vardagen. Till stor del handlar det om medvetenhet om normer och hur normer verkar. Det är viktigt att använda sig av varandras erfarenheter, reflektioner och kunskaper och för det behövs tid för samtal. Då och då behöver de normkritiska verktygen vässas. Med fördel görs det tillsammans, till exempel genom att när en ny medieplan ska skrivas eller en omflyttning i biblioteksrummet planeras, ägna extra tid åt det normkritiska förhållningssättet. Här kan en passa på att fylla på med ny kunskap genom föreläsningar eller studiebesök, och de normkritiska frågor som ställs till arbetet med den nya medieplanen eller omflyttningen kan sedan överföras till andra arbetsuppgifter.

I de två följande kapitlen ska jag först beskriva en normkritisk förberedelse av läsfrämjande arbete för och med barn och unga. Beskrivningen innehåller en granskning av debatten om barns och ungas försämrade läsförmåga generellt och pojkars i synnerhet, samt reflektioner kring vilka frågor biblioteken kan/bör fråga sig när det gäller läsfrämjande arbete och hur biblioteken kan leva upp till sina demokratiska strävanden och jämställdhetsambitioner. Efter det ska jag ta upp en masteruppsats där jag tycker mig se ett normkreativt arbete med ett biblioteks sagostund.

Det är fredagseftermiddag på biblioteket. En klump barn i elvaårsåldern rusar in. Energin studsar och de jagar varandra mellan bokhyllorna. Jag släpper genast det jag gör bakom informationsdisken och är snart involverad i jaga-leken. Fast det är inte det jag vill. Jag vill få dem att sluta, att de ska gå någon annanstans om de ska väsnas och springa. Förstås vet jag att det här är precis det de vill. De vill ha någon från personalen hack i häl. Plötsligt stannar ett av barnen framför en bok som vi har skyltat med.

”Den här är rasistisk”, säger han och pekar på en bok om Rosa Parks.

Aningen puff svarar jag:

"Är den rasistisk eller handlar den om rasism?"

Han börjar berätta bokens handling, om Rosa Parks som inte ville flytta på sig på bussen när en vit man ville ha hennes plats, så som lagen sa att hon skulle göra.

"Hon var modig. Du vet väl att hon funnits på riktigt", säger jag.

"Mmm, vet du, det finns de som säger n- bollar om chokladbollar. Det är sant. Jag lovar. Varför gör de det?"

Nu har hans kompisar samlats.

"Det är så. Det är sant", säger ett av de andra barnen.

"När jag var liten sa alla jag kände n-bollar."

"Va!?! Har du sagt det?"

"Visst är det hemskt. Jag tror inte man tänkte på vad n-ordet betyder. Vet ni vad det betyder?", frågar jag.

"Slav"

"Vi hade tidigare en bok här på bibblan med recept på hur man gör n- bollar. Vi visste inte det. Vi har inte läst alla böckerna. Vet ni vad vi gjorde med boken när vi fick reda på det?"

"Slängde väl? Men alla bruna är ju inte slavar."

"För länge sedan var det vissa vita som tog vissa svarta och gjorde dem till slavar. Men det finns fortfarande rasism", försöker jag, "det handlar om vilka som har makt i samhället."

"Jay-Z är svart och jätterik. Jag fattar ingenting."

"Inte jag heller", svarar jag.

Ord som skaver och bråkar. De ställer sig på tvären. Ett av barnen vänder sig om och pekar på en skylt där det står: "HB hjärtar HBT".

"HB betyder Hallonbergen, men vad betyder HBT?", frågar han.

"Homosexuella, bisexuella och transpersoner. Här på bibblan vill vi visa att vi tycker det är viktigt att man ska få älska den man vill och att alla är lika mycket värda hur man än vill vara."

Fem ögonpar tittar undrande på mig. Barnen fnissar.

"Det är som antirasism", fortsätter jag, helt uppe i varv nu, "att alla ska vara lika mycket värda och ha samma möjligheter oavsett vilken hudfärg man har."

Ett av barnen puttast till sin kompis och det virvlar till och barnen rusar,

hoppas, boxas och jagar sig ut ur biblioteket. Jag lyfter handen och dammar ömt av skylten med "HB hjärtar HBT". Jag tycker nog att de hade kunnat stanna en stund till.

En normkritisk förberedelse av läsfrämjande arbete för och med barn och unga

Hbt-certifiering handlar om att aktivt arbeta för att skapa en öppen och inkluderande verksamhet, att lägga grunden för ett välkomnande och respektfullt bemötande och ett normkritiskt arbetssätt. Det här kapitlet riktar ljuset på bibliotekets läsfrämjande uppdrag, på rapporteringen och debatten om att barns och ungas läsförmåga i allmänhet och pojkars i synnerhet sjunker, samt på hur biblioteket kan/bör verka ur ett demokrati- och jämställdhetsperspektiv. Min förhoppning är att kapitlet ska inspirera till att vi alla fortsätter ställa frågor till det vi läser, uttrycker, tar för sant, utgår från och till de syften vi har med olika verksamheter. En annan version av kapitlet är publicerad i en antologi som utgår från konferensen "Litteratur och demokrati" som hölls vid Uppsala universitet i april 2014. Kapitlets ambition är att spegla samtal och funderingar jag och mina före detta kollegor på Hallonbergens bibliotek hade, där vi provade och utvecklade våra erfarenheter från hbt-certifieringsprocessen. Tanken är att visa hur vi strävat efter att skaffa oss kunskapsbaser, utgångspunkter och visioner för att skapa en demokratisk och inkluderande biblioteksverksamhet.

Ett av bibliotekets uppdrag är att uppmuntra barn och unga till läsning och genomföra lässtimulerande aktiviteter. För att ha möjlighet att planera och utföra dessa i samklang med vår målsättning sökte vi efter ingångar bland annat i olika texter. Dessa försökte vi ta oss an på ett normkritiskt vis. Jag kommer i den här texten att ta upp tankegångar som hjälpte oss med vårt normkritiska förhållningsätt.

Pojkars läsning

Jag och mina före detta kollegor tog del av uppgifter om att barns och ungas läsning minskat. Vi läste om oron och förslag på åtgärder. Vi stannade upp och vi stannade kvar i talet om pojkars läsning. Vi reagerade på och ställde frågor om varför läsning gång på gång könas, det vill säga var-

för flickors/kvinnors respektive pojkars/mäns läsning skiljs åt. På SVT:s webbplats läste vi till exempel:

Enligt statistiska centralbyrån läser män hälften så mycket som kvinnor i veckan. Det vill regeringen ändra på och lägger nu 30 miljoner kronor på en lässatsning på män.

– Frågor om läsning, litteratur och kultur är viktiga demokratifrågor. Läsningen minskar och vi jobbar mycket med pojkars läsning i skolan, men generationer av pojkar har redan blivit män. De läser inte längre och vi når dem inte via skolan. Det här är ett sätt att försöka nå dem, säger vice utbildningsminister Maria Arnholm (FP).⁴⁶

Hösten 2012 var Sveriges dåvarande läsambassadör Johan Unenge på besök på Hallonbergens bibliotek för att föreläsa för bibliotekets personal och för allmänheten.⁴⁷ Han sa mycket värdefullt och hans engagemang var påtagligt. Men så kom han till pojkar och läsning. Han sa saker som:

Tittar man på vad som attraherar killar i mellanstadiet så utstrålar ett bibliotek nästan motsatsen.

Det behövs något som kan konkurrera med killarnas fullteknade tid, den som fylls med hockey och fotboll och en väldig massa data- och tevespelande. Inget kan som böcker fånga in vad som är centralt i en ung killes hjärna. I precis den åldern då de börjar fundera runt sig själva, tjejer och självförtroende överger de böckerna. Det behövs böcker om hur man verkligen snackar med en tjej.⁴⁸

Jag hittade en kort intervju med Unenge på regeringskansliets webbplats.

⁴⁶ <http://www.svt.se/nyheter/sverige/30-miljoner-kronor-ska-fa-man-att-lasa>, datum: 20130926

⁴⁷ Läsamassadören är en författare eller illustratör som är utsedd för att främja läslust och sprida medvetenhet om hur viktigt det är med litteratur för unga. Läsamassadören är initierad av Kulturrådet som också finansierar verksamheten. Läsamassadör 2011-2013 är Johan Unenge. Johan Unenge är författare, illustratör, serietecknare och manusförfattare”. <http://www.regeringen.se/sb/d/16922/a/214805> datum. 20140604

⁴⁸ Program på Hallonbergens bibliotek: 20120912.

Han får där frågan: ”Har du några tips på hur man kan fånga speciellt pojks läsintresse?” Unenges svar lyder: ”Det verkar som om pojks motstånd minskar om innehållet avspeglar något de gillar, som fotboll och musik”. Det är tydligt att både frågeställaren och Unenge ser pojkar som en homogen grupp. Barn och unga som ingår i denna grupp läser inte, men gillar fotboll.

Jag och mina kollegor tog kunskapen om pojks låga läsförmåga med en nypa salt. Vi bråkade med den statiska sanningen att pojks läsning gått ner. Vi brydde oss inte om att göra en kartläggning. En analys på vårt bibliotek av hur pojks läsning såg ut i förhållande till tjejers, eller i förhållande till tidigare, kanske skulle stämma överens med den statistik vi hörde om i utredningar. Vi trodde dock att en sådan kartläggning skulle styra vårt bemötande och våra tankegångar för mycket. Det skulle exempelvis finnas en risk för att vi mötte individer utifrån den grupptillhörighet som vi antagit att de tillhörde.

Normkritik och demokrati

I april 2013 publicerades en artikel, ”Pojkar läser bara om män också läser”, av Gunilla Molloy i *Dagens Nyheter*. Där skriver hon att det inte är ett skolproblem att pojks läsförmåga har försämrats, utan att pojkar inte läser skönlitteratur för att det anses omanligt. Hon menar att vi borde titta närmare på aktiviteten ”läsa skönlitteratur” i relation till ”konstruktion av manlighet”. Enligt Molloy finns det pojkar som inte vill ha en skönlitterär bok i handen, eftersom det skulle sänka deras status bland andra pojkar. Hon menar vidare att ”om inte det omgivande manssamhället visar pojkar att läsning av skönlitteratur är viktigt, så kommer pojkarna inte heller att tycka det. Och om vuxna män inte läser böcker, så kommer inte deras söner att göra det”.⁵⁰

Jag tror att Molloy är något på spåren, men kanske stannar hon för tidigt. Aktiviteten ”läsa skönlitteratur” gör något i skapandet av identitet, så

⁵⁰ Molloy, Gunilla, ”Pojkar läser bara om män också gör det”, <http://www.dn.se/kultur-noje/kulturbatt/pojkar-laser-bara-om-man-ocksa-laser/> publiceringsdatum: 20130408

som alla aktiviteter gör. Runt aktiviteten finns en mängd föreställningar och normer. Vi säger att vi, som Molloy föreslår, utgår från att barn konstruerar antingen en kvinnlighet eller en manlighet. I konstruerandet spelar läsning av skönlitteratur en viss roll. Genom de kopplingar som Molloy gör könas läsning, vilket för med sig att vi reproducerar föreställningen att människor måste skapa sig antingen en manlighet eller en kvinnlighet. För att komma runt detta behöver vi någonstans koppla bort kön från läsningen och prata om själva läsningen: vilken status har den, hur värderar vi den i olika situationer, hur kan vi på olika vis skapa vår identitet i förhållande till aktiviteten ”läsa skönlitteratur”?

Jag och mina kollegor provade att komplicera hur vi pratar om läsning, i samma anda som vi tidigare utmanat vårt genus- och jämställdhetsarbete, vilket ledde till att vi påbörjade hbt-certifieringsprocessen. Min utgångspunkt är att ett jämställdhetsarbete som på allvar vill nå Sveriges nationella jämställdhetspolitiska mål – att kvinnor och män ska ha samma makt att forma samhället och sina egna liv – kritiskt måste granska och utmana heteronormen och tvåkönsnormen. Om vi oreflekterat pratar om män och kvinnor som två kategorier och skiljer könen åt, skapar vi en grund för ojämställdhet.

I sin artikel tar Molloy upp demokrati. Begreppet är en intressant väg in i diskussionen om läsning. Hon skriver:

Läsning och samtal kring skönlitterära texter är ett sätt att arbeta med skolans demokratiuppdrag. I samtal om skönlitteratur kan läsaren utveckla sin förmåga att förstå världen och andra människors handlingar ur andra perspektiv än det egna. (...)

Låt oss skifta perspektiv och i fortsättningen diskutera pojkars läsmotstånd utifrån ett samhällsperspektiv. Då kan vi konstatera att många män, i sin gestaltning av manlighet, bland annat gör det genom att inte läsa skönlitteratur. Pojkar framstår nu som förlorare i det moderna kunskapssamhället. Litteraturens ställning och betydelse i utbildningssystemet blir därmed också

en politisk fråga. Skolan har uppdraget att fostra demokratiska medborgare, men det måste ske i samspel med samhället utanför skolan.(...)

I ett land som hävdar demokratiska värderingar måste dess medlemmar kunna lyfta sig ur invanda mönster och föreställningar. I ett sådant samhälle skulle läsning av skönlitteratur inte behöva skilja könen åt, utan i stället förena dem i samtal om hur andra människor tänker, känner och lever.⁵¹

Och just där i sista meningen ser jag öppningen mot ett normkritiskt samtal om demokrati, jämställdhet och läsning som jag febrilt sökt efter. Men det är knappt att jag ser den för mina ögon är trötta av att hela tiden behöva läsa, tänka och skriva om pojkar och män. I den här texten liksom i andra. Och jag kan konstatera att återigen är flickor och kvinnor osynliggjorda.

Läsning och kön

Under hbt-certifieringen av Hallonbergens bibliotek reflekterade vi över många begrepp, till exempel heteronorm, normkritik och inkludering. Att genomgå en hbt-certifiering gav oss möjlighet att fundera över makt, språk och diskriminering. Det blev tydligt för oss att vi bär med oss föreställningar – berättelser om världen – som ofta är omedvetna. Berättelserna och föreställningarna påverkar hur vi tänker, tolkar och handlar. En sådan föreställning är tvåkönsnormen som säger oss att vi människor antingen är män eller kvinnor och att vara en okönad människa är snudd på omöjligt.

Det finns förstås en mängd föreställningar som handlar om läsning och om läsning och kön. En är:

- Pojkar vill bara läsa böcker med pojkar i huvudrollen, för flickor är det inte lika viktigt.

Ett exempel är Lars Brink (universitetslektor i litteraturvetenskap) som i

⁵¹ Ibid.

en essä skriver att vi nog får ”acceptera att barnen läser (...) om hjältar av det egna könet för att klara av arbetet med den egna könsidentiteten”.⁵² Men vad menas egentligen med könsidentitet? Varför behöver vi en sådan? Varför är den viktig och varför behöver den stärkas?

En som tar upp könsidentitet är forskaren Christian Eidevald (fil. dr och lektor i pedagogik) i sin bok *Anna bråkar*. Han har studerat hur det har gått med förskolors jämställdhetsarbeten. I *Anna bråkar* tittar han på vilka normer förskolan skapar och återskapar när de utför jämställdhetsarbete. Eidevald verkar vilja komma ifrån att varje människa har en kärna som är antingen kvinnlig eller manlig. Han lyfter istället fram hur människan i olika situationer om och om igen skapar sin identitet. Det görs i samspel med tankar och föreställningar om vad det innebär att vara kvinna respektive man, flicka respektive pojke, om vad som upplevs som normalt och inte.⁵³ En norm som Molloy gör oss uppmärksamma på är att inte läsa skapar en manlighet (av hög status). Människan förhåller sig även till andra normer: etnicitet, sexualitet, religion, funktionalitet och så vidare. Föreställningarna och normerna förändras ständigt och de är nära sammanbundna med sin tid och sin plats. Jag frågar mig om vi verkligen behöver föreställningar om vad det innebär att vara kvinna respektive man, eller om det skulle kunna räcka med föreställningar om vad det innebär att vara människa.

En annan föreställning som handlar om läsning och kön är just:

- Att pojkar inte är läsare och att biblioteken bör jobba för att få fler pojkar att läsa.

Jag vill komma tillbaka till Eidevald och ett exempel från *Anna bråkar*. Han skriver: ”Om de pojkar som beskrivs som att de tar aktiva positio-

⁵² Brink, Lars, ”Välja bok: Läspreferenser hos en grupp barn under år 1-3 och år 6”, i Lena Kåreland (red), *Modig och stark- eller ligga lågt: Skönlitteratur och genus i skola och förskola*, Natur och Kultur, Stockholm 2005, s. 201.

⁵³ Eidevald, Christian, *Anna bråkar: att göra jämställdhet i förskolan*, Liber AB, Stockholm 2011, 104f.

ner bemöts på ett sätt som gör att de ofta får sin vilja igenom (på andra barns bekostnad) innebär detta att en stark diskurs fått ett kraftigt grepp om hur pojkar förstås”.⁵⁴ Diskursen, sättet att tänka, förhålla sig och handla bärs upp av barn och vuxna och bibehålls genom upprepningar. Diskursen riskerar att genom upprepningarna inte bara ge mening till hur gruppen pojkar bemöts utan till hur alla pojkindivider bemöts. Den normaliseras och kan ses som (sann) kunskap. Det blir det enda sättet att bemöta och beskriva pojkar utifrån, trots att flickor förstås också kan vara aktiva på samma sätt, men det är ingenting som en utgår från.⁵⁵ Detta kan jämföras med att pojkar beskrivs som att de har lågt läsintresse/läsförmåga. Varje gång det sägs att pojkar inte läser förstärks diskursen om hur pojkar (och flickor) förstås. Det ses som (sann) kunskap och utifrån denna (sanna) kunskap bemöts alla barn, oavsett om de är starka läsare eller inte. Istället skulle läsning kunna förstås som föränderligt utifrån olika situationer. Alla människor går fram och tillbaka på en linje, där den ena änden är ”icke-läsare” och den andra ”läsare”. Var individer är på linjen ser olika ut för olika individer och olika för samma individ i olika situationer.

Pojkars problematiska läsning

En som uppmärksammat det komplicerade i att koppla samman kön och läsning är Kåka Olsen i masteruppsatsen *Pojkars problematiska läsning: En diskursanalys med utgångspunkt från "Läsandets kultur"* (SOU 2012: 65). Där undersöker hon samtalet om pojkar och deras läsning. I uppsatsen utgår hon från att pojkars och mäns läsning ses som något problematiskt och undersöker litteraturutredningen *Läsandets kultur* och de mediereaktioner som kom på den. Olsen frågar sig hur problemet med pojkars läsning kommer till uttryck och hur frågorna som rör detta formuleras.

Olsen skriver att genusteoretiska förklaringsmodeller ofta används på senare år och att det har lyfts att könen är socialt konstruerade och att vi

⁵⁴ Ibid., s. 175.

⁵⁵ Ibid., s. 175f.

skapar vår identitet i förhållande till förväntningar på hur kvinnor och män ska vara. Detta är Molloy inne på i sin artikel. Och Eidevald i sin bok. Olsen tar vidare upp att barn formas av hur närstående vuxna förväntar sig att barnen ska vara och vad de uppmuntrar barnen till att vara. Äldre barn bevakar noggsamt gränserna mellan vad som gäller för det ena och det andra könet. Olsen skriver: ”Att pojkar och flickor väljer olika läsning och att pojkar inte läser förklaras ibland med att den maskulina identiteten skapas i avståndstagandet från det feminina och att detta avståndstagande är ett sätt att göra kön.”⁵⁶ Detta följer det som Molloy skriver i sin artikel. Även Olsen tar upp Molloy i sin diskussion om att vi måste sträva efter en mer nyanserad bild av pojkars inställning till läsning i skolan. Olsen citerar Molloy som anser att vi måste

*undersöka och ha i åtanke att skolan och undervisningen i sig kan bidra till att cementera, reproducera och förstärka föreställningarna kring bakomliggande faktorer – till exempel kön, socioekonomisk bakgrund och föräldrarnas utbildningsnivå- som påverkar elevernas, och kanske främst pojkarnas, inställning till skolan i allmänhet och läsning i synnerhet.*⁵⁷

Utifrån detta kan vi fundera kring och normkritiskt granska hur, när och på vilket sätt som biblioteken och deras verksamhet pratar om barn och barns läsning i allmänhet och pojkars läsning i synnerhet. Hur blir det om vi bibliotekarier gång på gång könar läsningen när vi ställer frågor gällande barn och läsning, och även könar när vi letar och finner svaren? Vilken kunskap finner vi sann och utgår från? Hur blir vår verksamhet? Hur blir vårt bemötande? Vilka signaler sänder vi ut?

Olsen skriver att diskurser styr vad vi pratar om och hur vi pratar om det. Den pojkdiskurs som hon ser skapar pojkar som ovilliga, problematiska

⁵⁶ Olsen, Kåå, *Pojkars problematiska läsning: En diskursanalys med utgångspunkt från "Läsandets kultur" (SOU 2012:65)*, Examensarbete (30 högskolepoäng) i biblioteks- och informationsvetenskap för masterexamen inom ABM- masterprogrammet vid Lunds universitet, 2013, s. 15.

⁵⁷ Olsen 2012, s.18. Olsen har hämtat citatet från Gunilla Molloy, *När pojkar läser och skriver*, Studentlitteratur, Lund, 2007, s. 36.

och avståndstagande. Här finns ingen plats för högpresterande pojkar. Det finns bara ett sätt att vara pojke på. Och alla måste definiera sig som antingen pojke eller flicka, någon annan möjlighet finns inte. Att lägga fokus på kön när det gäller exempelvis läsning får konsekvensen att pojkar pekats ut och flickor osynliggörs och alla blir bemötta utifrån det kön de har, istället för sina kunskaper och färdigheter. Detta kan leda till cementering av könsrollerna, skriver Olsen. Pojkdiskursen måste brytas så att vi inte skapar en negativ syn på pojkar och deras läsning.⁵⁸ Olsen menar att vi måste ställa oss andra frågor. I stället för att fråga sig ”Varför läser inte pojkar skönlitteratur?”, kan frågan lyda: ”Vad läser ungdomar och hur kan den läsningen användas som ingång till (...) mer läsning?”.⁵⁹

En rosa pedagogik och identitetsskapande

När jag har sökt inspiration för mitt tänkande när det gäller genus, jämställdhet, normkritik, läsning och bibliotek har jag ofta vänt mig till forskningen om förskolan, som Eidevald är ett exempel på. En bok som jag tagit upp i ett tidigare kapitel är: *En rosa pedagogik*. Boken är en samling och bidragen är skrivna av forskare, studenter och förskollärare och handlar om hur jämställdhetsarbetet som pågår i svenska förskolor och skolor kan problematiseras. Jag använder *En rosa pedagogik* för att utmana jämställdhetsarbetet på våra bibliotek och speciellt samtalet om barns och ungas läsning. Redaktörerna för *En rosa pedagogik* skriver att en rosa pedagogik innebär ett arbete som på allvar vill bråka med föreställningen om två stabila och oföränderliga kön. Det handlar om att hitta ett sätt att komma förbi den dikotoma könsskillnaden i det pedagogiska arbetet med barn och unga, menar Hillevi Lenz Taguchi som är en av redaktörerna. Hon menar vidare: ”Men det handlar också om ett överskridande av andra dikotoma och polariserande skillnader som ordnar vårt tänkande och som vi så lätt fastnar i”.⁶⁰ Om vi riktar tillbaka ljuset på biblioteken så skulle utmaningen kunna vara att tillsammans med barn och unga dis-

⁵⁸ Ibid., s. 39f.

⁵⁹ Ibid., 57.

⁶⁰ Lenz Taguchi i *En rosa pedagogik: jämställdhetspedagogiska utmaningar*, s. 181.

kuitera, reflektera och tänka kring vad exempelvis läsning är och kan vara och samtidigt komma bort från samtal gällande vad pojkar respektive flickor läser, uttrycker, gillar och behöver. Lenz Taguchi skriver vidare att

den rosa pedagogiken fokuserar på händelser och på de kopplingar som pågår i det pågående pedagogiska arbetet (undervisningen) mellan dominerande föreställningar, olika handlingar, ting och miljöer. Detta analyserar vi tillsammans med barnen – vi gör dem till medkonstruktörer av kunskap. I det här arbetet kan vi synliggöra hur vi ständigt blir annorlunda oss själva ihop med en mängd aktörer, föreställningar och idéer; i den här situationen och i nästa, och nästa.⁶¹

Flyttar vi oss till biblioteket kan det handla om kunskap om vad läsning är och att vi tillsammans undersöker vilka utgångspunkter vi har, vilka föreställningar vi bär med oss. Varför ska en läsa? När ser vi oss som läsare? Vad är en läsare? Vad kan göra en till läsare? Detta görs med fördel tillsammans med barn och unga om det är deras läsning som är i fokus. Fast vi får vara vaksamma. När vi får ta del av barns och ungas röst, deras tankar, erfarenheter och kunskaper ska vi inte se denna röst som en sanning. Vi ska inte se den som en fast föreställning som inte förändras. Det är inte att ta barn och unga på allvar. Det gäller att se dem som ”medkonstruktörer till kunskap”. Deras åsikter och kunskaper ska ses som lika benägna till förändring som de vuxnas, att vi tillsammans skapar kunskap och i detta skapande synliggöra att vi hela tiden ”blir annorlunda oss själva ihop med en mängd aktörer, föreställningar och idéer; i den här situationen och i nästa, och nästa”. Här är vi tillbaka till *Anna bråkar* och hur vi ständigt skapar vår föränderliga identitet, samt till Molloy och tanken att aktiviteten ”läsa skönlitteratur” kan vara delaktig när vi konstruerar vår identitet. Vi skapar vår identitet i förhållande till olika föreställningar och till olika människor, aktiviteter och platser. Vi skapar kunskap, som ständigt kan vara i förändring, om vad läsning är.

⁶¹ Ibid., s. 190.

Det är just här som Lenz Taguchi ser möjligheter till förändring. I mitt resonemang vill jag öka läsning hos barn och unga, inte definiera om och vad pojkar läser. Lenz Taguchi skriver: "När fokus förskjuts från att definiera hur vi 'är' till att förstå mer om den process av tillblivelse och transformation som vi ständigt befinner oss i: ja, då öppnas möjligheterna för förändring och överskridande."⁶²

Barns och ungas delaktighet

Jag har resonerat kring att vi alla bär med oss föreställningar, ibland omedvetna, som påverkar våra möten, våra handlingar, våra verksamheter och våra bibliotek. Sättet vi talar om saker och ting är sammankopplade med föreställningar, och hur vi talar om saker skapar sanningar och kunskap som vi utgår från när vi till exempel planerar verksamheter. Jag har även poängterat vikten av att samtala och diskutera. Det är nödvändigt att barn och unga får komma till tals. Men hur kan vi få till det på biblioteken? Hur kan vi praktiskt göra? Hur kan vi tänka och drömma? Hur får vi veta vad människor tycker och tänker? Det för oss in på det knepiga begreppet delaktighet.

Barnbibliotek och lässtimulans av Amira Sofie Sandin är utgiven som en del av ett samarbete mellan Länsbiblioteken i Mellansverige (LIM) och belyser och analyserar 93 lässtimulerande projekt. Sandin skriver: "För att kunna möta barn i ett föränderligt samhälle behövs nytänkande gällande förhållningssätt till olika medier och barns läsning. Istället för att cementera det lässtimulerande arbetet och rådande synsätt behöver detta ifrågasättas och problematiseras."⁶³ För att detta nytänkande ska komma igång, menar Sandin, behövs utveckling av nya erfarenheter och kunskaper. Utvecklingen behöver lyhördhet för processer och kombinationer av teori och praktik.⁶⁴ I *Barnbibliotek och lässtimulans* diskuteras flera begrepp, vilket även behöver göras när vi planerar och genomför framtida projekt, enligt Sandin. Hon tar bland annat upp just läsning och delak-

⁶² Ibid.

⁶³ Sandin, s. 247.

⁶⁴ Ibid., s. 252.

tighet som exempel på sådana begrepp. Hon skriver att för att inte begreppet delaktighet ska urvattnas behöver vi diskutera vad begreppet betyder i till exempel olika bibliotekssammanhang.⁶⁵ Sandin exemplifierar vad delaktighet kan vara när det gäller projekt: medverkan vid initiering och förankring av projekt, i val av arbetsmetoder och arenor för diskussion, i beslutsfattande i projekten och vid utvärdering.⁶⁶ Sandin menar att det behövs kompetens för att arbeta med delaktighet. Det är också viktigt med forskning för att biblioteket ska kunna utvecklas. Sandin skriver: ”Genom sådan forskning skulle bibliotekets personal få kunskaper om hur det kan utvecklas för att vara relevant för barn och unga samt fylla ett demokratiskt uppdrag kopplat till läsning (i olika medier).”⁶⁷

Demokrati och att komplicera

Sandin gör, som många andra, kopplingar mellan demokrati, delaktighet och läsning. När hon tar upp delaktighet kommer hon in på maktrelationerna mellan barn och vuxna, vilket även forskaren Klara Dolk gör. Dolk har skrivit *Bångstyriga barn*, som handlar om jämställdhet och demokrati. Dolk diskuterar genuspedagogik, likabehandling och barns rättigheter. Med barns rättigheter fokuserar hon barns möjligheter att vara med och tycka, tänka och påverka sin vardag. *Bångstyriga barn* handlar om hur det jämställdhetsarbete som sker på många av Sveriges förskolor kan kompliceras, och ställer frågor om hur vi kan göra annorlunda än att bara föra över genus- och jämställdhetstankar från vuxna till barn.⁶⁸

Om vi fokuserar aktiviteten ”läsning” istället för jämställdhetsarbete kan vi översätta frågorna så här: Hur kan vi komplicera det lässtimulerande arbetet i syfte att få fler barn och unga att läsa? Hur kan vi göra för att få med barns och ungas idéer, tankar och erfarenheter? Hur kan vi komplicera tanken att läsning och demokrati hör samman?

⁶⁵ Ibid., s. 189ff.

⁶⁶ Ibid., s. 240ff.

⁶⁷ Ibid., s. 196.

⁶⁸ Dolk, s. 13ff.

I sin bok skriver Dolk att betydelsen av demokratibegreppet har förskjutits, från att ha varit ett mer samhällsorienterat begrepp till att bli ett mer individcentrerat. En kan se att i skolvärlden under 1990-talet försvinner frågor om omfördelning och jämlikhet. Fokus är istället på frågor om elevers och föräldrars rätt till inflytande och valfrihet. Förskjutningen syns inte bara i skolan utan i hela vårt samhälle.⁶⁹ Dolk vill lyfta fram att ”demokrati kan förstås som en möjlighet att förhandla de ramar och normer som konstituerar ett samhälle - eller en förskola – snarare än att kretsa kring val och beslut inom de ramar som är givna”.⁷⁰ Dolk ser motstånd, till exempel barns motstånd, som ett inlägg i en demokratisk förhandling. Jag tänker på det läsmotstånd som finns bland barn och unga. Hur kan vi förstå det? Lyssnar vi varsamt på motståndet och försöker förstå vad det kan förmedla? Ser vi läsmotståndet som en del i en förhandling om vad läsning är och kan vara, samt varför en ska läsa? Dolk skriver vidare:

*Allt motstånd leder heller inte till ökad demokrati och alla brott mot normer är varken ”bra” eller ”progressiva” ur en demokratisk synvinkel. En demokratisk gemenskap kan dessutom omöjligen innebära att människor hela tiden kan få sin vilja igenom, däremot att deras uttryck tas på allvar och tillåts påverka det som händer – oavsett om de är vuxna eller barn.*⁷¹

Dolk ger nya ingångar till möjligheten att koppla samman demokrati och läsning. Hon menar att om vi fokuserar delaktighet kan vi närma oss maktförhållanden mellan barn och vuxna, utan att vi hamnar i att varje människa ska kunna välja och bestämma så som hen önskar. Dolk menar att om vi förstår delaktighet som en förhandling ”kring möjliga sätt att vara på och att organisera förskolan på, blir delaktighet inte en individuell angelägenhet utan något som kan uppstå i en demokratisk gemenskap”.⁷² Jag tror att vi på biblioteket behöver se delaktighet som ett samtal om just möjliga sätt att vara människa på, möjliga sätt att göra

⁶⁹ Ibid., s. 17f.

⁷⁰ Ibid., s. 221.

⁷¹ Ibid., s. 224.

⁷² Ibid., s. 230.

biblioteksverksamhet på och möjliga sätt att förstå vad läsning är och kan vara. Att låta människor, barn som vuxna, på det här sättet delta och förhandla är ett möjligt sätt att göra demokrati.

Förhandla läsning och vara medlem i en demokratisk och inkluderande gemenskap

Om vi komplicerar det lässtimulerande arbetet med en rosapedagogisk ansats kan vi lyfta fram att vi ständigt skapar kunskap och oss själva som människor. De olika delar som ingår i den här processen – föreställningar, olika handlingar, ting och miljöer – blir viktiga att belysa. Genom ett sådant lässtimulerande arbete, där delaktighet är nödvändig och normkritiska frågor ställs, ser jag möjligheter till:

- att nya arbetssätt för att öka läsintresse och läsförmåga hos barn och unga skapas
- att vi upphör att osynliggöra flickor
- att vi upphör att endast synliggöra ett sätt att vara pojke och därmed osynliggör andra sätt
- konstruktioner av identiteter som inte är könade
- ett jämställdhetstänk som på allvar vill nå Sveriges nationella jämställdhetspolitiska mål: att kvinnor och män ska ha samma makt att forma samhället och sina egna liv.

I Barnbibliotek och lässtimulans kopplar Sandin, liksom andra som jag tagit upp i den här texten, samman läsning och demokrati med identitet. Hon skriver:

För att möjliggöra barns delaktighet behöver vuxna utmana de egna föreställningarna om relationerna mellan barn och vuxna men även ramarna för den egna verksamheten. Att möjliggöra barns delaktighet och ge större utrymme för barns perspektiv innebär att biblioteket i högre utsträckning än idag kan komma att fungera som en arena för barns identitets- och kulturskapande.⁷³

⁷³ Sandin, s. 242.

Om barn och unga är delaktiga i bibliotekens samtal om aktiviteten "läsa" kan förhandling om möjliga sätt att vara på, att förstå läsning på och att organisera biblioteket och dess verksamhet på skapas. Banden mellan aktiviteten "läsa", kön, jämställdhet och demokrati utmanas och nya band prövas. Att diskutera och förhandla vad läsning är kan dels vara en strategi för att öka läsintresset och läsförmågan hos barn och unga, dels vara en del i skapandet av identiteten "medlem i en demokratisk och inkluderande gemenskap".

Ett normkreativt arbete med sagostund

I det här kapitlet vill jag titta närmare på hur ett normkreativt arbete på ett bibliotek kan se ut. Christina Johnsons masteruppsats *In i sagans land* är för mig en berättelse om ett normkreativt arbetssätt. Normkreativitet är inte något som Johnson själv skriver om, utan det är min egen definition. Jag ser det normkreativa i sättet som Johnson som uppsatsskrivare tillsammans med en verksam bibliotekarie reflekterar och samtalar om en del av bibliotekets verksamhet: sagostunden, och hur de utifrån detta provar att göra sagostund på nya sätt. Det är inte stora omvälvande förändringar, snarare förskjutningar gällande språk, vad som uppmärksammas och bokval. Det som fascinerar mig i uppsatsen är hur lyssnandet får ta plats, bland annat när det gäller själva sagostunden och hur Johnson och bibliotekarien fångar upp vad som händer på sagostunden. Uppsatsens syfte är ”att undersöka barns kommunikation och interaktion med varandra, med bibliotekarien och med artefakter under sagostunden.”⁷⁴ Johnson vill undersöka hur sagostunden kan utvecklas ur delaktighets- och jämställdhetsperspektiv och hon skapar frågeställningar med tillhörande frågekluster. Jag citerar samtliga frågor, för att jag tycker att de är intressanta och inspirerande ur ett normkritiskt och normkreativt perspektiv:

- 1. Hur kommunicerar och interagerar barnen med varandra, med bibliotekarien och med artefakter under sagostunden? Vilken typ av kommunikation och interaktion handlar det om? Hur ser detta ut? Finns det några utmärkande drag? Är detta föränderligt och i så fall på vilket sätt?**
- 2. Hur kan sagostunden utvecklas ur ett delaktighets- och jämställdhetsperspektiv? Vad är en lämplig strategi för ett sådant utvecklingsarbete? Vilken betydelse har den ovan nämnda kommunikation i detta arbete? Får aktionerna som genomförs inom studien något utslag i sa-**

⁷⁴ Johnson, Christina *”In i sagans land”*: Aktionsforskning i bibliotekspraktiken med syfte att utveckla sagostunden, masteruppsats, Institutionen för ABM Uppsala universitet, 2014, s. 6.

*gostunden och i så fall på vilket sätt? Vad händer i sagostunden när vi arbetar normutmanande? Hur reagerar barnen? Vilken potential har sagostunden som en plats där normer och delaktighet kan diskuteras med de små barnen?*⁷⁵

Det som i mina ögon gör uppsatsförfattaren och bibliotekariens arbete till ett normkreativt arbete är bland annat själva forskningsstrategin: aktionsforskning.

Aktionsforskning

Johnson skriver att aktionsforskning är en strategi där teori och praktik möts på ett tydligt och konkret sätt. I aktionsforskning formuleras forskningsfrågor i och av praktiken. Vidare lyfter Johnson att aktionsforskning är förändringsinriktad och forskningen är en tydlig aktör i förändringsprocessen. Johnson skriver: ”Deltagarna som representerar den praktiska verksamheten, i mitt fall bibliotekarien och i viss mån barnen, är centrala och aktiva i förändringsprocessen”.⁷⁶ Johnson delade in forskningsprocessen i fyra faser:

Planering: *att utvärdera förutsättningar i verksamheten, formulera syfte och strävan samt planera aktioner.*

Aktion: *att göra en riktad förändring, en ”aktion”, i verksamheten. [...]*

Observation: *att vid genomförandet observera det som händer i verksamheten.*

Reflektion: *att reflektera och utvärdera resultatet, det observerade.*⁷⁷

En aktion som Johnson utförde var att arbeta med en normutmanande bok i sagostunden. Johnson tar upp olika delar av aktionsforskningen som hon använde sig av, bland annat:

- Handledning eller handledande samtal. Viktig del för forskaren och

⁷⁵ Ibid., s. 7.

⁷⁶ Ibid., s. 29.

⁷⁷ Ibid., s. 28.

deltagaren (bibliotekarien) att mötas. Johnson skriver att i sin forskning bidrog hon lite mer med teori, förhållningssätt och begrepp för att sätta igång tankeprocesser hos bibliotekarien, som i sin tur bidrog med reflektioner från den praktiska verksamheten.

- Loggbok. Både forskaren och bibliotekarien i den här studien förde loggbok. Johnson skriver: "Genom att skriva fram sina tankar och känslor i processen kan nya perspektiv och lösningar på problem uppenbara sig".⁷⁸

Aktionsforskningsstrategin förde i den här studien med sig fyra processer: sagostundens, studiens, bibliotekariens och uppsatsförfattarens. Johnson menar att synliggörandet av dessa processer är ett sätt att med små medel utveckla sagostunden, och att inspireras av aktionsforskning skulle kunna vara möjliga sätt för biblioteken att jobba med utveckling. Johnson menar även att den här forskningsprocessen är ett möjligt sätt att utvärdera pedagogiska metoder vid till exempel sagostunden, och hon sammanfattar: "Aktionsforskning går [dock] att bedriva i liten skala och kan anpassas till verksamhetens förutsättningar, något som ytterligare stärker argumentet för att använda aktionsforskning för utvecklingsarbete i bibliotekspraktiken".⁷⁹

Rapporten *Att synliggöra och förändra vardagen* utgiven av Kultur i Väst berättar om en utbildning i aktionsinspirerat utvecklingsarbete för barn- och ungdomsbibliotekarier i Västra Götaland. Eva Fred och Kerstin Wockatz som är konsulenter inom Kultur i Väst menar att ett av utbildningens syften var att minska glappet mellan teori och praktik. Wockatz menar att aktionsforskning kan ge bibliotekarier möjligheter att utveckla den egna verksamheten och samtidigt närma sig akademiska metoder. Utvecklingen utgår från de behov som träder fram i det praktiska arbetslivet.⁸⁰

⁷⁸ Ibid., s. 38.

⁷⁹ Ibid., s. 79.

⁸⁰ *Att synliggöra och förändra vardagen, 2011* http://www.kulturivast.se/sites/default/files/att_synliggöra_och_förändra_vardagen.pdf

I Regionbibliotek Stockholms skrift *Definitely, maybe eller Do the right thing* lyfter Malin Ögland fram aktionsforskning. Hon skriver om att den ger tvådelad förståelse, både en praktisk och en mer vetenskaplig eller teoretisk. Ögland menar att det kan vara svårt att ha en forskare tillgänglig, men att en även utan forskare kan ha ett beforskande synsätt.⁸¹

Normutmanande bok, språkande och delaktighet

Det är några saker som jag fastnade för i Johnsons uppsats. Jag tänker först på hur Johnson och den deltagande bibliotekarien närmade sig och reflekterade kring den så kallade hen-boken *Kivi och monsterhund*, samt hur bibliotekarien sedan använde den i sagostundssammanhang. Kortfattat så valde de boken just för att pronomenet hen fanns med och studien visar att hen var mer utmanande för de vuxna än för barnen. Johnson menar att det inte är användningen av hen som är det viktiga när boken vill lösa upp dikotomin kvinnligt- manligt, utan att det snarare är förhållningssättet i bokens berättelse. Genom arbetet med boken, menar Johnson, fick hon och bibliotekarien möjlighet att skärskåda sig själva och sina arbetsmetoder. Johnson skriver:

*Att arbeta med en hen-bok – eller på andra sätt normutmanande böcker- i sagostunden kan ha fler fördelar; en förhöjd medvetenhet hos bibliotekarien är en av dem. En normutmanande bok kan också ge bibliotekarien tydligare ingångar i samtal om normer med barnen i de fall hen vill lyfta fram specifika frågor med koppling till berättelsen.*⁸²

En annan sak som jag vill lyfta fram är Johnsons konstaterande att hur bibliotekarien språkar med barnen påverkar både barnen och bibliotekarien själv. I det här fallet handlar det bland annat om att inte köna barnen. Johnson uppmärksammar även delaktighet. Bibliotekarien i studien arbetade med att göra barnen delaktiga i sagostunden, exempelvis gällde det hur hen fördelade uppmärksamhet. Genom loggboken medvetandegjordes om och hur barnen deltog och synen på delaktighet. Re-

⁸¹ Ögland m.fl., s. 27.

⁸² Johnson, s. 76.

sonemanget om hur alla ska få talutrymme stannade särskilt hos mig. Istället för att fastna i utmaningen att få alla att prata lutade sig uppsatsförfattaren och bibliotekarien mot den normkritiska pedagogiken och konstaterar:

Istället för att se att verbal kommunikation bidrar till samtalet och att det är viktigt att aktivera alla lika mycket, är det möjligt att vända på frågan. Vad innebär det att vara aktiv i det kollektiva tänkandet? Är samlyssning mindre eftersträvanvärt än samtalet? [...] Allt eftersom arbetet med materialet tog form kunde jag se samlyssning som en aktiv ickeverbal kommunikation som bidrog till samtalet och kontexten.⁸³

Leonards plåster

I boken *Leonards plåster* presenteras studier om sagostunden, en av de äldsta verksamheterna på folkbiblioteken, av forskaren Åse Hedemark. Boken innehåller även en del av Pia Borrman, utvecklingsledare på Regionbibliotek Stockholm. Den handlar om ett projekt där Regionbibliotek Stockholm varit partner med Kungliga Biblioteket. KB har tagit fram en modell för kvalitet, som testades på sagostunden. Det handlar om vilken kvalitet som finns i tjänsten sagostund. Både arbetsprocess och resultat diskuteras i boken.

Hedemark presenterar i boken en förstudie och en observationsstudie. I förstudiens sammanfattning formulerar hon några frågor som de som håller sagostunder kan ställa sig.

- Vilka värderingar kring litteratur bär jag med mig in i mötet med barn?
- Hur ser jag på bibliotekens uppdrag?
- Tillgodoser jag barns perspektiv i verksamheten eller hur kan det förbättras?
- Vilket synsätt på barn kommer till uttryck i verksamheten?⁸⁴

⁸³ Ibid., s. 52.

⁸⁴ Hedemark i Borrman, Pia & Åse Hedemark, *Leonards plåster: Om syfte, barnsyn och kvalitet i bibliotekets sagostund*, Regionbibliotek Stockholms skriftserie 15, 2015, s. 30f.

I den sammanfattande diskussionen av observationsstudien frågar hon: ”Vilka möjligheter att förändra sagostunder på nyskapande och kreativa sätt finns för bibliotekarier?”⁸⁵

I kvalitetsmodellen handlar det om processkvaliteten, det vill säga hur tjänsten utförs, inte det som tar upp resurser, förutsättningar och ramar.⁸⁶ KB:s kvalitetsmodell som testades på sagostunden, har ett antal kvalitetsparametrar: pålitlighet, lyhördhet, kompetens, tillgänglighet, tillmötesgående, kommunikation, trovärdighet, trygghet, rättelse, förståelse/kunskap om kunden och påtagliga faktorer. I *Leonards plåster* prövas och diskuteras parametrarna och resulterar i förslag på checklistor som kan användas i arbetet med sagostunder eller andra biblioteksverksamheter. Det blir ett slags självskattning. Relevant för den här texten om normkritik är att strukturen på dessa checklistor kan inspirera till hur en kan göra för att skapa tydlighet i ett normkritiskt arbetssätt, genom att skapa checklistor som kan hjälpa en att självskatta sitt normkritiska förhållningssätt. Checklistorna i *Leonards plåster* utgår från parametrarna där en eller ett par meningar knyts till varje parameter för att belysa vad det är en kan titta efter och fråga sig. Det finns en lista en kan använda för att checka av 1- 2 gånger per år och en checklista som kan användas varje gång. Båda listorna har två delar: en som är riktad mot sagoberättaren och en som är riktad mot biblioteket.⁸⁷

⁸⁵ Ibid., s. 87.

⁸⁶ Borrman i Borrman & Hedemark, s. 94.

⁸⁷ Ibid., s. 114ff.

Några tips och förslag

Det finns många ingångar till normkritik. Min var feministisk och i ett syfte att jobba för jämställdhet utan att reproducera heteronormen och två-könsnormen. Det var på det sättet jag kom i närmare kontakt med hbtq-frågor och normkritik via RFSL:s hbt-certifiering. Ofta knyts normkritik och hbtq oreflekterat samman. Det är bra att stanna en stund och fundera på vad en menar med normkritik. För mig är normkritik ett förhållnings-sätt. Begreppet innehåller för mig kunskap om normer och hur de verkar. Jag har ett normkritiskt förhållningsätt när jag tänker på och arbetar med jämställdhet, hbtq-personers rättigheter, läsfrämjande och så vidare. Vidare behöver det tydliggöras varför en ska jobba normkritiskt, varför en ska fördjupa sig i normkritik.

Det är nödvändigt med pendlingen mellan teori och praktik. Grundläggande är kunskap om normer och normkritik, men lika viktigt är att rikta blicken mot (delar av) verksamheten för att se, undersöka och analysera vad som signaleras, pågår och inkluderas. Teori och verksamhetspraktik behöver kombineras med personliga erfarenheter från jobbet och livet i stort.

Under arbetet med den här texten har jag följt tre spår som ofta trasslar in sig i varandra. Ett spår innehåller bibliotekets fysiska rum, hyllor och skyltning, medier, informationsmaterial, program och annan verksamhet. Det andra är bemötande, eller samspel, och det bygger på att människor även riktar blicken inåt sig själva. Vilka värderingar och föreställningar bär jag med mig? Är jag nöjd med dem? På vilket sätt kan och bör de (inte) påverka mitt arbete? Vad signaler mina handlingar och det jag säger? Är jag nöjd med det? Det tredje spåret är hur en verksamhet kan jobba med normkritik och hbtq-frågor, och hur människor kan öka sin normkunskap och sitt normmedvetande.

Att ställa normkritiska frågor till exempelvis en berättelse är ett bra sätt att öva upp sin normkritiska blick. Frågor du kan ställa dig kan vara:

- Hur skildras personerna i berättelsen?

- Vem vänder sig berättelsen till?
- Kan alla som tar del av berättelsen känna sig lika inkluderande?
- Vem berättar?
- Vilka relationer skildras?
- Spelar heteronormativiteten in i uppbyggnad och upplösning?
- Vilka ”självklarheter” och värdemässiga utgångspunkter och antaganden vilar texten på både uttalat och outtalat?

Olika frågor som kan riktas till olika delar av verksamheten är bra att skapa. Checklistor kan vara till stöd. Checklistor kan innehålla frågor som kan riktas till en själv (självskattning), till arbetsgruppen (som kan diskuteras tillsammans) och till övergripande verksamhet och ledning. Det kan finnas checklistor som används varje gång en planerar eller utför verksamhet, samt checklistor som används någon gång per år. Dessa kompletterar varandra. Några möjliga frågeställningar kan vara: Vilka förgivettaganden fanns? Vilka sätt att vara och handla premierades och vilka gjorde det inte? Vilka normer bekräftades respektive utmanades? Vad inkluderades och exkluderades? Vilken syn på delaktighet uttrycktes?

I de två rapporterna från Riksställningar som jag tidigare tagit upp finns förslag till museer som vill verka för mångfald och inkludering. Många av dessa kan översättas till bibliotek. Här följer några av punkterna:

- Gör museet tillgängligt för hbtq-personer. Det är ett viktigt signalvärde i alltifrån att tydligt kommunicera sina hbtq-relaterade event till att erbjuda könsneutrala toaletter i museets byggnad.
- Samarbeta med externa hbtq-kunniga parter.
- Arbeta med kommunikation, symbolvärde och tillgänglighet. Kommunicera museets hbtq-events med stolthet och självklarhet. Sätt upp regnbågsflaggan för symbolvärdets skull.
- Se till att ha eller tillföra queer-teoretisk kompetens när museet ska arbeta med hbtq i samlingarna.
- Undvik att enbart samla in stereotyp material.
- Undvik att låta hbtq-frågorna bäras fram enbart av eldsjälarna på museet.

Gör det till en ledningsfråga. Prioritera tid och andra resurser.

- Inarbete normmedvetenhet i museets övergripande målsättning och policy.
- För in den svenska lagens sju diskrimineringsgrunder i museets medvetande och arbeta fram förslag kring hur dessa kan arbetas förebyggande kring.
- Skapa en tydlig checklista som går igenom inför och under varje projekt. Säkerställ vilka perspektiv som tas i beaktande, vilka grupper som representeras, samt vilka frågor som besvaras genom projektet.
- För kontinuerliga samtal med varandra internt på museet och hjälp varandra att genomskåda förgivettagande kring rådande normer.⁸⁸

Riksställningar poängterar att för att nå framgång måste hela personalstyrkan involveras via exempelvis interutbildningar, gemensamt värdegrundsarbete och policyarbete.

I sammanfattningen av Socialstyrelsens rapport, som kom till följd av *Regeringsstrategi för lika rättigheter och möjligheter oavsett sexuell läggning, könsidentitet eller könsuttryck*, ges ett antal krav och förutsättningar för verksamheter som vill verka i linje med strategin. Några kan vara extra relevanta för biblioteken:

- Ett könsneutralt språk kan göra stor skillnad.
- Enkla åtgärder: låt regnbågssymbolen synas i myndigheters eller förenings lokaler, se till att blanketter har ett tredje könsalternativ, se till att biblioteken samlar och gör hbtq-litteratur lättillgänglig.
- Hög hbtq-kompetens och ett gott bemötande är återkommande krav på personal inom vård, skola och omsorg, hos olika myndigheter och på ledare inom förenings- och kulturliv.⁸⁹

Myndigheten Forum för levande historia lanserade i november 2015 sitt

⁸⁸ *Museerna och hbtq & Museerna och mångfalden.*

⁸⁹ *Att främja hbtq- personers rättigheter och möjligheter: Förutsättningar och möjligheter från mars 2015 s. 7.*

webbaserade material ”Normer, hbtq och makt”.⁹⁰ Syftet med materialet är att motverka homo-, bi-, transfobi bland unga och det är riktat till lärare och elever i högstadiet och gymnasiet. Materialet tar upp hur personer genom historien engagerat sig och kämpat för rättigheter som påverkat och gäller för alla. Materialet innehåller en tidsaxel där du kan komma in på olika personers berättelse. Där kan du få berättelsen skriftlig och uppläst, och därtill finns bland annat quiz, fakta och övningar. Utöver tidsaxeln finns ett lärarrum där du hittar elevmaterial, möjlighet att skicka anonyma tankar, lektionsupplägg och lärarhandledning. Tanken med materialet är att byta fokus på samtalen: från att vädra fördomar och åsikter till att värna allas lika rättigheter och möjligheter. Materialet kan ge ingångar, möjligheter och inspiration för den verksamhet som vill jobba med normer och hbtq. Webbmaterialen kan vara utmärkt till den person som vill höja sin normkunskap och sitt normmedvetande. Bland annat finns i webbmaterialen en checklista till lärare: Att tänka normmedvetet. Där står bland annat:

- Problematisera normen och de begränsningar den leder till istället för att fokusera på de som avviker från normen.
- Förutsätt inte att det finns ett enhetlig ”vi”.
- Fundera igenom hur du hanterar att elever och, föräldrar, kollegor har olika funktionsförmågor och olika sociala-, kulturella-, och ekonomiska förhållanden.
- Tänk på att inte befästa normer och föreställningar.
- Ta reda på vilka ord och uttryck du använder, men även vad du inte säger och inte gör! Vilka normer förmedlar du?
- Benämna alla elever med deras valda namn så slipper du könsstereotypa antaganden.
- Förutsätt att den du talar om finns i rummet.
- Hur gör ni för att få eleverna att känna att de är aktörer som kan ifrågasätta men också förändra stereotypa och diskriminerande normer?⁹¹

När det gäller normkritiskt förhållningssätt är det två saker som jag sär-

⁹⁰ <http://www.levandehistoria.se/hbtq> 20151102.

⁹¹ <http://www.levandehistoria.se/lararhandledning-till-hbtq-normer-och-makt/checklista-att-tanka-normmedvetet> 20151102.

skilt vill lyfta fram:

- Mikrohandlingar. Genom de små sakerna vi kan förändra i vardagen kan vi förändra mycket. Det kan handla om att byta ut ord som flicka och pojke mot barn, att säga partner istället för flick- och pojkvän, att hänga upp en regnbågsflagga.
- Misstagens möjligheter. Vi kommer att gå på gång göra misstag när det gäller normkritiska områden. Kanske tar vi saker för givna, till exempel att någon lever i en heterosexuell relation. Kanske använder vi ord som är kränkande, utan att vi tänkt på det. Det gäller att inte nedslås, utan att se att misstagen ger möjligheter till förändring, och att inte vara för hård mot sig själv och andra. Genom misstagen kan normer upptäckas.⁹²

Rapporten *Hur gör jag? - en utmanande 7- stegskur för medvetet bemötande på bibliotek: Rapport till kungliga biblioteket* skrevs efter ett projekt vars målsättning var att skapa gott bemötande och öka kunskap och medvetenhet hos personal när det gäller bemötandefrågor.⁹³ Projektet var ett samarbete mellan Karolinska institutets universitetsbibliotek, Stadsbiblioteket i Stockholm och Stockholms universitetsbibliotek och byggde på tanken att för att uppnå gott bemötande måste en ständigt reflektera, pröva och utvärdera sitt beteende. En av projektets drivkrafter var att bemötandefrågor är viktiga strategiska frågor för bibliotek. Rapporten presenterar en metod i sju steg, som en kan utgå från när en ska utveckla ett normkritiskt arbetssätt. De har liknande drag som arbetsprocessen till att bli en hbt-certifierad verksamhet. Stegen är:

1. Veckans utmaning
2. Bemötandeblogg för spegling och reflektion
3. Inspirationsföreläsning
4. Diskussionsklubb

⁹² När det gäller dessa punkter har jag inspirerats av Lotta Björkman, se bland annat <http://www.bjorkmanspedagogiska.se/normkritik/20151009>

⁹³ Dahlbäck, Eva & Karin Martinsson, Saga Pohjola-Ahlin, Maria Telenius (red.) *Hur gör jag? - en utmanande 7- stegskur för medvetet bemötande på bibliotek: Rapport till kungliga biblioteket 2011.*

5. Träning genom kunskapsteater
6. Regler och verktygslåda
7. Kollegial observation

Jag vill tipsa om att hålla utkik efter ”Brytiga böcker”, som är ett projekt som Rättighetscentrum Västerbotten driver sedan hösten 2014 och som finansieras av Allmänna Arvsfonden. På deras hemsida kan du läsa: ”I samverkan med bibliotekarier och kulturpedagoger i Umeå kommer vi under två år att undersöka hur en kan arbeta antidiskriminerande, bryta begränsande normer och lyfta mänsklig mångfald med hjälp av litteratur för barn och unga.”⁹⁴

Att tillsammans i personalgruppen se korta filmer är bra ingångar för att diskutera normer, diskriminering och rättighetsfrågor överlag. Till exempel finns Kompassens filmer, som är ett metodmaterial från RFSL Stockholm. Amphi produktion har också producerat filmer i samband med olika projekt.⁹⁵

Slutligen vill jag lyfta användningen av kön som kategori. Det är lätt att tro att jag förespråkar att kön aldrig ska användas, till exempel att en inte ska göra statistik och ha kön som variabel. Så är det inte. Ibland behövs kön som kategori. Kanske håller du på med ett jämställdhetsarbete där du vill titta på hur fördelning ser ut mellan kvinnor och män, eller om det råder rättvisa mellan killar och tjejer när det gäller olika satsningar. Jag anser att kategorin kön ska användas med försiktighet, då det finns risk att den ojämställdhet som du vill förändra reproduceras. Om du ser ett behov att använda kategorin kön bör du fråga dig vilka syften du har med det. Vad tänker du dig att du kan uppnå? Vilka konsekvenser kan användningen av kön generera? Hur ska du förhålla dig till exempelvis könsuppdelad statistik? Vad ska du göra med sådan statistik? Jag tycker även du ska fråga dig vilken syn på jämställdhet och kön/genus du bär med dig och vilken teoretisk utgångspunkt som finns.

⁹⁴ <http://www.sensus.se/I-ditt-lan/Vasterbotten/Rattighetscentrum-Vasterbotten/brytiga-bocker/>

⁹⁵ <http://www.hbtkompassen.se/>. http://amphi.se/material_20151009

Vi ses!

Det här är ett försök. Det behövs många, allt från vindlätta till kraftfulla. Den här texten är mitt försök att knyta upp och knyta ihop normkritik, hbtq och folkbibliotek.

Mänskliga rättigheter och demokrati är ytterst viktiga frågor för biblioteken. Det är min dröm att biblioteken ska ligga i framkant och vara en av de samhälleliga institutioner som leder utvecklingen framåt när det gäller frågor som hbtq, mångfald, jämställdhet, delaktighet, normkritik och så vidare. Den här texten är en början, och en fortsättning, på ett livfullt samtal och en kreativ praktik. Hoppas jag. Den är en berättelse om att praktik behöver finnas i teorin, och teori i praktiken.

Vi ses därute. Vi tar med oss ett batteri med frågor och idéer. Vi har alla våra erfarenheter, förståelser och kunskaper. Vi är nyfikna. Vi är beslutsamma. Tillsammans kan vi skapa möjligheter till inkludering, verka för likvärdigt bemötande av människor och att människor kan vara och bli på många olika vis.

Vi lyssnar. Vi vårdar vår kritiska blick. Vi minns Malin Öglands ord som ringar in att det inte bara handlar ”om tid utan också mod, tillit och ork att ompröva sin egen kunskap och sina handlingar”.⁹⁶

⁹⁶Ögland, s. 37.

Källor

Borrman, Pia & Åse Hedemark *Leonards plåster: Om syfte, barnsyn och kvalitet i bibliotekets sagostund*, Regionbibliotek Stockholms skriftserie 15, 2015.

Brink, Jan Brink, ”Välja bok: Läspreferenser hos en grupp barn under år 1-3 och år 6”, i Lena Kåreland (red), *Modig och stark- eller ligga lågt: Skönlitteratur och genus i skola och förskola*, Natur och Kultur, Stockholm 2005.

Broman, Maria & Malena Jäder *HBTQ och folkbibliotek*, kandidatuppsats, 2014.

Bucker, Lina & Andrea Kindstrand *HBT-certifiering av Sollentuna bibliotek*, kandidatuppsats, 2014.

Dolk, Klara, *Bångstyriga barn: Makt, normer och delaktighet i förskolan*, Ordfront förlag, Stockholm 2013.

Eidevald, Christian, *Anna bråkar: Att göra jämställdhet i förskolan*, Liber AB, Stockholm 2011.

Grönlund, Lena, ”Vi måste diskutera hur vi upprätthåller normer i biblioteksrummet” i *Biblioteksbladet*, 2012:09.

Hamrud, Annika ”Olika välkommen!: Bara femton bibliotek har en strategi för HBTQ” i *Biblioteksbladet*, 2014: 06/07, s. 15- 17.

Johnson, Christina *”In i sagans land”: Aktionsforskning i bibliotekspraktiken med syfte att utveckla sagostunden*, masteruppsats, Institutionen för ABM Uppsala universitet, 2014

Lenz Taguchi, Hillevi *In på bara benet: En introduktion till feministisk*

poststrukturalism och subjektivitetsteorin, Gleerups Utbildning AB, Malmö, 2014.

Lenz Taguchi, Hillevi, ”Jämställdhetspedagogiska trender och en introduktion till en rosa pedagogik”. i Hillevi Lenz Taguchi, Linnea Bodén & Kajsa Ohrlander (red), *En rosa pedagogik: Jämställdhetspedagogiska utmaningar*, Liber AB, Stockholm 2011.

Molly, Gunilla, ”Pojkar läser bara om män också gör det”, <http://www.dn.se/kultur-noje/kulturdebatt/pojkar-laser-bara-om-man-ocksa-laser/> publiceringsdatum: 20130408

Olsen, Kåå, *Pojkars problematiska läsning: En diskursanalys med utgångspunkt från ”Läsandets kultur”* (SOU 2012:65), Examensarbete (30 högskolepoäng) i biblioteks – och informationsvetenskap för masterexamen inom ABM- masterprogrammet vid Lunds universitet, 2013.

Pavlov, Eleonor & Karin Westeman *Ovan regnbågen: Inkluderande hbtq-arbete i Hallonbergen och på andra bibliotek*, masteruppsats, 2013

Sandin, Amira Sofie, *Barnbibliotek och lässtimulans: Delaktighet, förhållningssätt, samarbete*, Stockholm stadsbiblioteks skriftserie 17, Stockholm 2011.

Ögland, Malin ”Utveckling: en del av det dagliga arbetet” i Ögland, Malin, Lotta Åstrand & David Herron, *Definitely, maybe eller Do the right thing: en kurs om evidensbaserat biblioteksarbete i praktiken*, 2011.

Rapporter

Att främja hbtq- personers rättigheter och möjligheter: Förutsättningar och möjligheter. <http://www.socialstyrelsen.se/publikationer2015/2015-3-14>, datum 20151102.

Att synliggöra och förändra vardagen, 2011 <http://www.kulturivast.se/si->

tes/default/files/att_synliggora_och_forandra_vardagen.pdf

Hbt- certifiering av Hallonbergens bibliotek, 2013. <http://www.biblioteksforeningen.org/wp-content/uploads/2012/11/HBT-rapport.pdf>

Dahlbäck, Eva & Karin Martinsson, Saga Pohjola-Ahlin, Maria Telenius (red.) *Hur gör jag?- en utmanande 7- stegskur för medvetet bemötande på bibliotek: Rapport till kungliga biblioteket* 2011 http://www.kb.se/Dokument/Bibliotek/projekt/slutrapporter2011/Slutrapport_hur_gör_jag20110928.pdf

Museerna och hbtq. 2015. <https://www.riksutställningar.se/sites/default/files/documents/MUSEERNA%20OCH%20HBTQ%202015.pdf> 20151102.

Museerna och mångfalden, 2014. https://www.riksutställningar.se/sites/default/files/documents/Rapport_Mangfald_Digital.pdf. 20151102.

Redovisning av Kulturrådets arbete 2014 som strategisk myndighet för ökad öppenhet och mångfald avseende hbt- frågor. <http://www.kulturradet.se/Documents/publikationer/2014/Redovisning%20av%20Kulturr%c3%a5dets%20arbete%20som%20strategisk%20myndighet%20f%c3%b6r%20%c3%b6kad%20%c3%b6ppenhet%20och%20m%c3%a5ngfald%20avseende%20hbt-fr%c3%a5gor.pdf>, 20151102.

Webbplatser

Amphi produktion, filmer: <http://amphi.se/material> 20151009

Begreppsförklaring från RFSL: <http://www.rfsl.se/?p=410> 20151009

Björkmans pedagogiska: <http://www.bjorkmanspedagogiska.se/normkritik/> 20151009

Brytiga böcker: <http://www.sensus.se/I-ditt-land/Vasterbotten/Rattighetscentrum-Vasterbotten/brytigabocker/> 20151009.

Diskrimineringslagen: <http://www.do.se/lag-och-ratt/diskrimineringslagen>

Forum för levande historia: <http://www.levandehistoria.se/lararhandledning-till-hbtq-normer-och-makt/checklista-att-tank-a-normmedvetet-20151102>.

Hbtq- riktlinjer för Bibliotek Sundbyberg: <http://bibliotek.sundbyberg.se/Gemensamt/Dokument/Dokument/d662da48-1d56-4542-890b-60f101e9743b.pdf>

Jämställdhetsintegrering: <http://www.jamstall.nu/fakta/jamstalldhetsintegrering/> 20151007.

Kompassen, material från RFSL: <http://www.hbtkompassen.se/20151009>

Läsambassadör: <http://www.regeringen.se/sb/d/16922/a/214805> datum. 20140604

Regeringens strategi för lika rättigheter och möjligheter oavsett sexuell läggning, könsidentitet eller könsuttryck: <http://www.regeringen.se/contentassets/6aa547fb55c74d1d9f49121119792da9/en-strategi-for-lika-rattigheter-och-mojligheter-oavsett-sexuell-laggning-konsidentitet-eller-konsuttryck>

Regnbågsbiblioteket på Bibliotek Sundbyberg: <http://bibliotek.sundbyberg.se/regnbage>

SVT, artikel: <http://www.svt.se/nyheter/sverige/30-miljoner-kronor-ska-fa-man-att-lasa>,

Tips på arbetsmaterial och litteratur

Om hbt-certifiering:

Om hbt-certifiering från RFSL: <http://www.rfsl.se/?p=4960>

RFSL:s hbt-certifiering – kriterier, plan och utbildningsupplägg. http://www.rfsl.se/public/Bilaga_1_Certifieringsplan_generell_13-04-17.pdf

Litteratur, arbetsmaterial och texter:

Krock eller möte? Om professionellt bemötande och heteronormen. (2006)

Fritt fram. <http://www.frittfram.se/default.asp?p=6357>

Fritt Fram för en god arbetsmiljö - Homo, bi & hetero på jobbet. (2007)

Fritt fram. <http://www.frittfram.se/default.asp?ML=8765>

Bryt! Ett metodmaterial om normer i allmänhet och heteronormen i synnerhet. (2011). Forum för levande historia och RFSL. <http://www.rfsu.se/sv/Sexualundervisning/Metod-och-handledning/Hetero-homo-bi-och-trans/Bryt/151123>

O/LIKA - Ett metodmaterial mot fördomar och diskriminering. (2008) Alla olika alla lika. http://enhemlighet.se/wp-content/uploads/2012/09/al-laolikaallalikas_olika_lattlast_version.pdf

Jämställt erbjuder utbildningar om jämställdhet och normkritik till skolor, förskolor, föräldrar, företag och organisationer. <http://jamstallt.se/>

Jämställ.nu – en nationell resurs för jämställdhet. Fakta, nyheter, praktiska exempel och konkreta verktyg för jämställdhetsarbete. <http://www.jamstall.nu/> Text metodmaterialet ”Gör!”: <http://www.jamstall.nu/wp-content/uploads/2014/02/GOR-samlade-metoder-for-jamstalldhetsintegrering.pdf>

Genus.se - Nationella sekretariatet för genusforskning. <http://www.genus.se/>

Filmer:

RFSL:s utbildningsmaterial *Kompassen*, filmer med handledningsmaterial: Håltimmen, Hålla hand, Lektioner, Beslutet: <http://www.hbtkompassen.se/>

Amphi produktions filmer: bl a AIK:s projekt ”Fotboll för alla”, projektet ”Tänk tvärtom” för personal inom vård och omsorg och ”Ingen ser oss”, arbete med våld, maskulinitet och jämställdhet:
<http://amphi.se/material>

Aleksa Lundberg om att vara transperson:

http://www.tv4play.se/program/malou-efter-tio?video_id=1565448

Hollysiz- musikvideo.

<https://www.youtube.com/watch?v=Cf79KXBCIDg>

Får Gabriel vara prinsessa? <http://www.ur.se/Produkter/155120-Varavanner-Far-Gabriel-vara-prinsessa>

Normkritik, hbtq och folkbibliotek Ett försök

Är biblioteken verkligen till för alla? Många funderar över och samtal­lar om normkritik och hbtq. När inkluderar och exkluderar bibliote­ken? Vad signalerar de? Vilka normer be­fästs och vilka bråkas det med i bibliotekens rum och verksamheter? Den här skriften är ett försök att knyta upp och knyta ihop normkritik, hbtq och folkbibliotek. Utifrån personliga erfarenheter, situationer från bibliotek och teoretisk ansats berättas det om hbt-certifieringen av Hallonbergens bibliotek, om en normkritisk förberedelse av läsfrämjande arbete för och med barn och unga samt om ett normkreativt arbete med sagostund.

Sofie Samuelsson är utvecklingsledare på Regionbibliotek Stockholm. Tidigare jobbade hon som ungdomsbibliotekarie och genusinspiratör på Hallonbergens bibliotek, Sveriges första hbt-certifierade bibliotek.